Natuurvisie De Onlanden

Een uniek, jong moerasgebied – onder de rook van de stad Groningen

VERANTWOORDING

Natuurvisie De Onlanden 2019 - 2037

Opgesteld door:

Spring Partner

Jacob Heitman
Ruben Abma
Misja Boonzaayer

In samenwerking met:

buro bakker
adviesburo voor ecologie

Rudy Offereins

Versie definitief - 18 november 2019
Afbeelding voorblad (nr. 1) Matslootgebied, bron: beeldarchieven Natuurmonumenten

In opdracht van:

Natuurmonumenten

staatsbosbeheer

Het Drentse Landschap

Het Groninger Landschap

VOORWOORD

De Onlanden: samen een prachtig gebied gecreëerd

In 1998 is na de hoogwatersituatie gestart met het zoeken naar waterbergingsgebieden. Om de verwachte wateroverlast op te vangen was het nodig om bergingsgebieden in te richten zoals De Onlanden. Dit was ook een kans om nieuwe natuur te creëren. En nu is het gebied De Onlanden ingericht en ligt er een groot natuurgebied met ruige hooilanden, moerasbos en volop ruimte voor overtollig water. Bij langdurige, hevige regenval zorgt dit gebied ervoor dat de omwonenden droge voeten houden.
Al met al kunnen we stellen dat wat we voor ogen hadden, ook echt gelukt is. Dat is te danken aan de samenwerking tussen de diverse terreinbeheerders, gemeentes, provincie en waterschap. De Onlanden is een eldorado geworden voor vogels en andere dieren. Ook de flora heeft zich prachtig ontwikkeld. En wandelaars en fietsers kunnen genieten van een prachtige omgeving, waardoor De Onlanden ook een waardevol recreatiegebied geworden is. En het is er niet alleen mooi, maar het gebied heeft ook een functie wanneer waterberging hard nodig is, dat is in 2012 wel gebleken.

De toekomst van De Onlanden

Nu is het tijd om naar de toekomst van De Onlanden te kijken en hier een visie voor te ontwikkelen. Het klimaat is aan het veranderen en dat heeft effect op natuur en mens. We ondervinden aan den lijve welke invloed droogte kan hebben maar ook wat de gevolgen kunnen zijn van extreme regenbuien. Waterschap Noorderzijlvest onderzoekt met het project Droge Voeten 2050, wat er de komende jaren nodig is aan waterberging.

Maar het waterschap is niet de enige partij die over de toekomst van De Onlanden nadenkt.

De vier terreinbeheerders hebben een visiestuk opgesteld voor de langere termijn. De speerpunten die in deze visie zijn genoemd, kunnen de opmaat worden tot een goede discussie. Er is een gezamenlijk doel: van De Onlanden een blijvend mooi en functioneel gebied maken. En er moet rekening worden gehouden met de verschillende inzichten en de opdrachten die de partijen hebben.

Net als in een huwelijk, zullen de partijen samen moeten werken aan een goede toekomst. De natuurfunctie is een heel belangrijke geworden. Maar ook de waterbergingsfunctie moet verbeterd worden. We spreken daarom de wens uit dat er een aanpak van het gebied komt waarbij de verschillende functies een duurzaam karakter krijgen. Zodat de omwonenden en andere recreanten kunnen blijven genieten van het gebied.

Paul Tameling
Lid dagelijks bestuur Waterschap Noorderzijlvest

Henk Jumelet
Gedeputeerde Provincie Drenthe

Afbeelding 2 bron: beeldarchieven Natuurmonumenten

VOORWOORD **3**

1. INLEIDING **8**

1.1 Uniek gebied met een dubbele functie 8

1.2 Positie in een groter geheel 9

1.3 Leeswijzer 10

2. KENMERKEN EN WAARDEN VAN DE ONLANDEN **12**

2.1 Ontstaansgeschiedenis 12

2.2 Cultuurhistorische waarden 12

2.2.1 Bewoningsgeschiedenis 12

2.2.2 Gebiedsgebruik 14

2.3 Hydrologie 15

2.4 Natuurwaarden 18

2.4.1 Gebiedsbeschrijving op basis van beheertypen 18

2.4.2 Vogels 18

2.4.3 Zoogdieren 20

2.4.4 Flora en vegetatie 20

2.5 Recreatieve waarden 24

2.6 Huidig beheer 25

3. Ontwikkelingen in De Onlanden **26**

3.1 Knelpunten 26

3.2 Kansen 30

4. Visie **34**

4.1. Streefbeelden en doelen: De Onlanden in 2038 34

4.2 Betekenis per thema 35

4.2.3. Betekening voor het moeras 35

4.2.2 Betekenis voor de flanken en het achterland 37

4.2.3 Betekenis voor cultuurhistorie 40

4.2.4 Betekenis voor recreatie 40

5. Speerpunten beheer en inrichting **41**

Literatuur en bronnen **48**

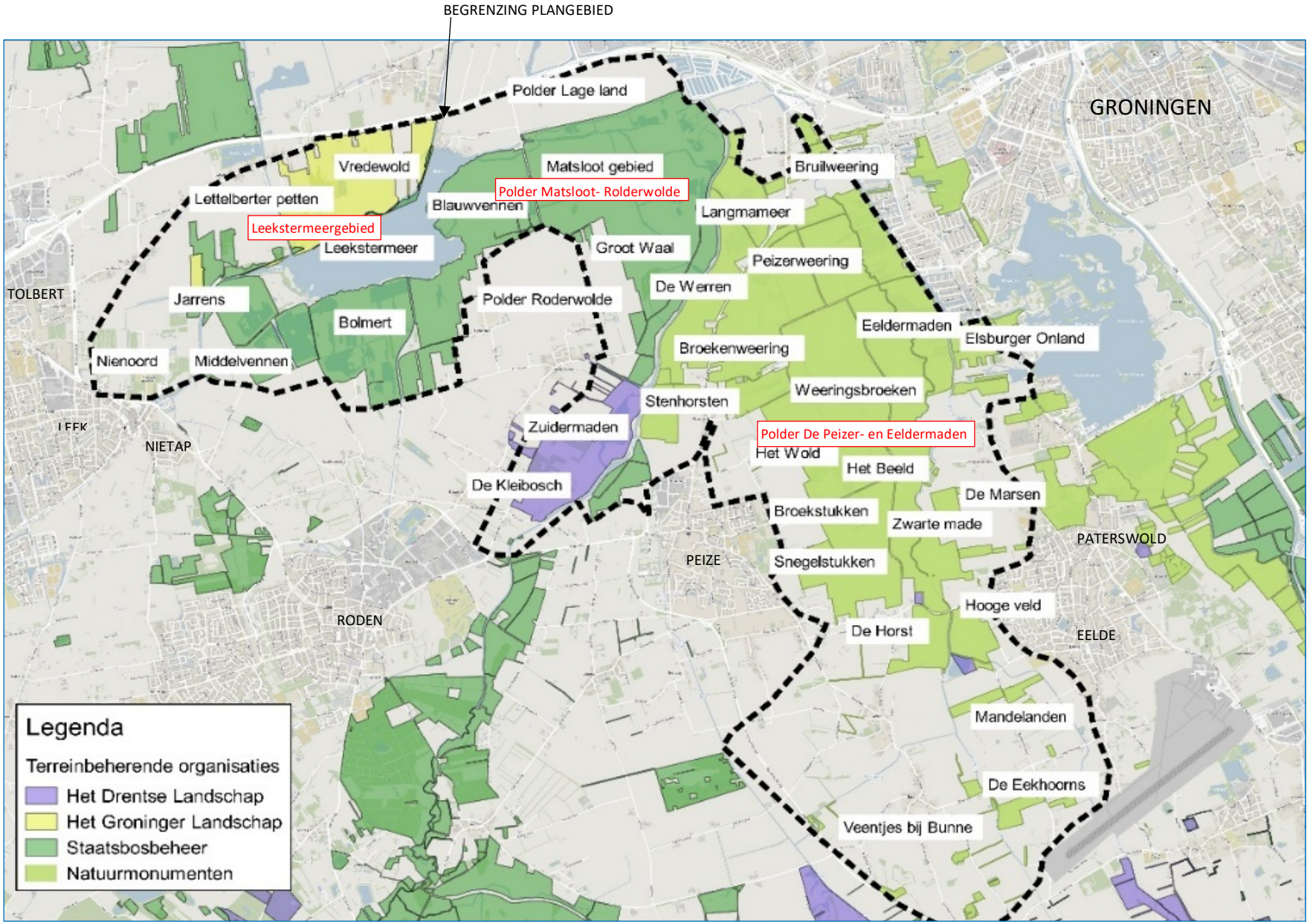

Figuur 1 begrenzing plangebied, eigendom terreinbeherende organisaties, benamingen deelgebieden

1. INLEIDING

1.1 Uniek gebied met een dubbele functie

Afbeelding 2 Matslootgebied (Beeldarchieven NM)

Onder de rook van de stad Groningen bevindt zich een groot, aaneengesloten natuurgebied van 3000 hectare, met een unieke combinatie van weidsheid, rust en unieke planten- en diersoorten. Dit natuurgebied bestaat uit de deelgebieden Leekstermeergebied, Polder Matsloot - Roderwolde en de Eelder- en Peizermaden [zie figuur 1] en wordt in deze natuurvisie verder aangeduid als De Onlanden. Het gebied valt in zijn geheel onder het Natuurnetwerk Nederland (NNN, voorheen de Ecologische Hoofdstructuur). Het Leekstermeergebied, inclusief de Lettelberterpetten en Polder Matsloot-Roderwolde, valt onder het Europese netwerk van natuurgebieden, genaamd Natura 2000.
Naast natuurgebied heeft een groot deel van De Onlanden sinds 2012 een belangrijke functie als waterbergingsgebied; bij hoge waterstanden na overvloedige regenval kan dit gebied onder water lopen, zodat de stad Groningen niet overstroomt. In de korte tijd dat dit gebied als waterberging functioneert, heeft De Onlanden zich gezien zijn omvang en het type moeras ontwikkelt tot een natuurgebied van internationale allure. In De Onlanden is dan ook een unieke koppeling gemaakt tussen veiligheid en natuur. Tegelijkertijd heeft het gebied een belangrijke recreatieve waarde en bewijst het een grote maatschappelijke en economische waarde voor de omgeving.

Het merendeel van De Onlanden is in eigendom bij vier terrein beherende organisaties [zie figuur 1 voor de begrenzing]:

- Het Groninger Landschap (gebied ten noorden van het Leekstermeer);
- Staatsbosbeheer (gebied ten zuiden en oosten van het Leekstermeer, tot aan het Peizerdiep);
- Het Drentse Landschap (de Kleibosch en de Zuidermaden ten zuiden van Roderwolde);
- Natuurmonumenten (Peizer- en Eeldermaden).

Al deze organisaties beheren een deel van het gebied waar natuurwaarden hand in hand gaan met een waterbergingsfunctie. Maar welke beheerstrategie kies je voor een gebied met een dergelijk jonge ontstaansgeschiedenis? Waar er tegelijk uitdagingen zijn op het gebied van het beheer van de hooilanden, invasieve exoten en recreatie? En waar grote, maar voor het ongeoefende oog vaak onzichtbare cultuurhistorische waarden aanwezig zijn die aan een breed publiek onthuld mogen worden, maar tegelijkertijd ook kwetsbaar zijn en gericht beheer nodig hebben?

Dit alles vraagt om een gezamenlijke en overkoepelende gebiedsvisie voor De Onlanden, waarin het beheer en de ontwikkelrichtingen die gebiedsbreed spelen voor de komende 18 jaar zijn uitgewerkt.
De bescherming van de natuur is de verbindende factor voor de vier betrokken, terrein beherende organisaties en dan ook de inspiratie om deze visie op te stellen.

1.2 Positie in een groter geheel

De Onlanden is niet een op zichzelf staand gebied. Ten zuiden van de stad Groningen zijn de afgelopen jaren meerdere gebieden vernat, zoals delen van het Zuidlaardermeer en het Roegwold, gelegen tussen het Zuidlaardermeer en het Schildmeer. Ook in het Zuidelijk Westerkwartier is recent natte natuur gerealiseerd. Deze bundeling van natte veengebieden wordt aangeduid als Veengordel en heeft een gezamenlijke oppervlakte van maar liefst 12.000 ha [zie figuur 2].

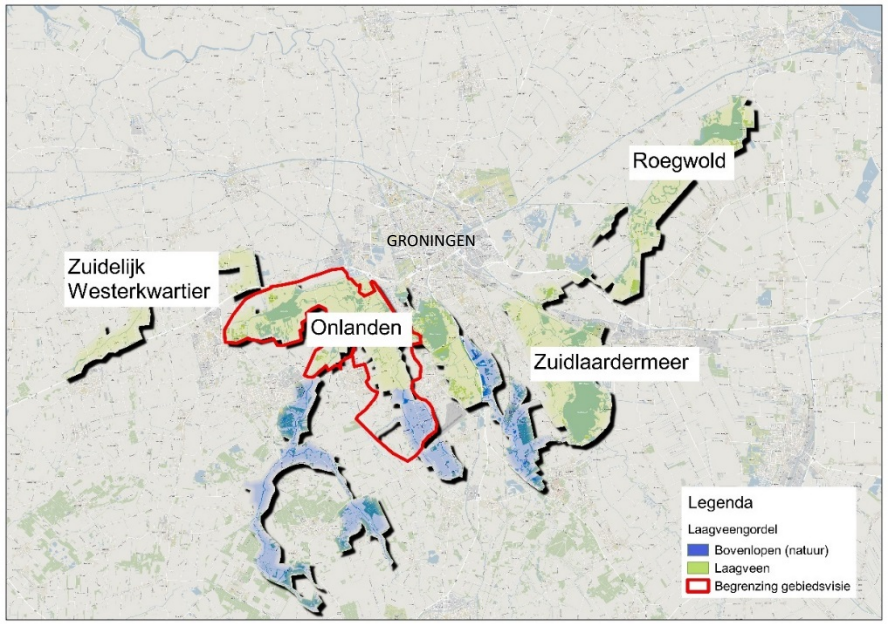

Figuur 2: Situering van de Veengordel rondom Groningen.

Wanneer we het gehele systeem waar de Veengordel onder valt willen bekijken, moeten we nog verder uitzoomen. Dan blijkt dat De Onlanden wordt gevoed door beken die hun oorsprong hebben in het Fochtelooërveen, het Bunnerveen en veengebiedjes bij Vries. Terwijl de gebieden ten noorden van het Zuidlaardermeer hun water ontvangen vanuit het Hunzedal. Na de Veengordel stroomt het water via allerlei smallere en bredere watergangen uiteindelijk via het Reitdiep naar het Lauwersmeergebied en heeft het water de route van veen tot zee voltooid. Over land sluit De Onlanden in noordwestelijke richting aan op een stelsel van natte schraallanden in het Westerkwartier (onder andere de Mieden en Polder Rohel) en noordoost Fryslân (Zwagermieden) en is er ook voor land gebonden flora en fauna de mogelijkheid om het Lauwersmeergebied te bereiken. In beide gevallen is De Onlanden een belangrijke schakel in deze keten. Tenslotte is er een natte verbinding via de Friese beekdalen naar de Wieden en de Weerribben.

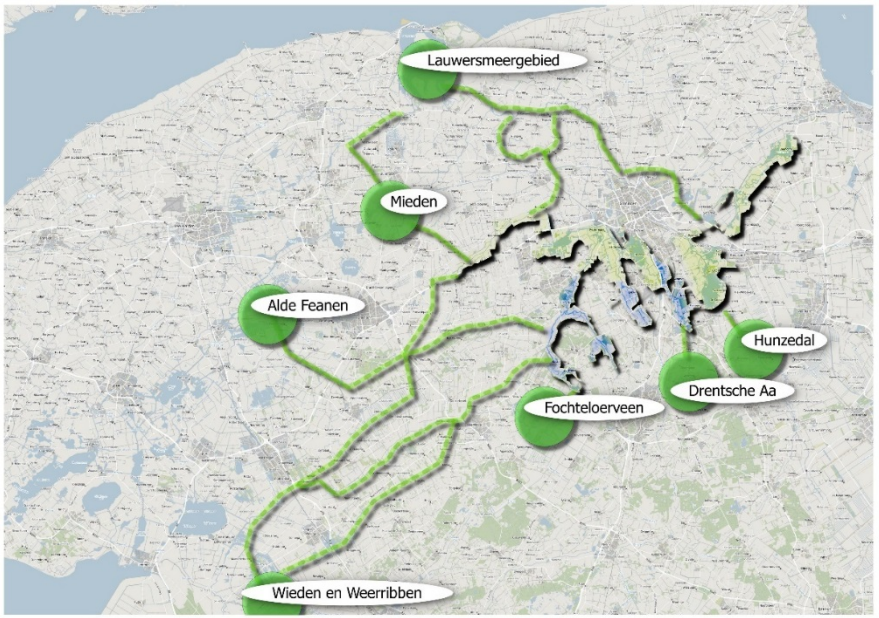

Figuur 3: Situering van het De Onlanden in het groter geheel

1.3 Leeswijzer

Deze natuurvisie is een initiatief van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer om samen met Het Drentse Landschap en Het Groninger Landschap te komen tot een gezamenlijke en overkoepelende visie voor De Onlanden. Deze visie biedt een vooruitblik voor de komende 18 jaar en dient als afwegingskader voor beslissingen op het gebied van natuurbeheer, cultuurhistorie, recreatie en ruimtelijke ontwikkelingen, voor de eigendommen van de terrein-, natuur beherende instanties. Dit betekent dat er sprake is van grensoverschrijdende ambitie. De visie zet een stip op de horizon.

Het voorliggende document is tot stand gekomen via diverse, onderlinge overleggen. Bij het analyseren van de bestaande plannen kwam een aantal dilemma's en vraagstukken naar boven op het gebied van moerasbeheer, cultuurhistorie, invasieve exoten en recreatie. Deze zijn thematisch behandeld bij 'expertmeetings', waar specialisten en externe deskundigen bij aanwezig waren. In mei 2019 is een 3-tal bijeenkomsten voor bewoners en gebruikers van De Onlanden georganiseerd, waarin de visie op de diverse thema's die spelen in het gebied zijn gepresenteerd en bediscussieerd. De input van de expertmeetings en de bewonersbijeenkomsten zijn gebruikt voor deze visie.

Dit document is een visie op hoofdlijnen en geen gedetailleerd plan. De detailvertaling ervan vindt voor elke terrein beherende organisatie plaats in achtergronddocumenten en/of beheerplannen.

In deze visie worden in hoofdstuk 2 de achtergronden en de kwaliteiten van De Onlanden benoemd. Vervolgens worden in hoofdstuk 3 de ontwikkelingen en knelpunten als ook de kansen die zich aandienen besproken. De visie zelf (hoofdstuk 4) bestaat uit een beschrijving van het streefbeeld van De Onlanden zoals we dat over 18 jaar voor ons zien. Dit streefbeeld wordt per thema (moeras, flanken, cultuurhistorie en recreatie) beschreven, waarna de weerslag daarvan eveneens per thema wordt uitgewerkt. In hoofdstuk 5 zijn de speerpunten met bijbehorende focusgebieden en de maatregelen, en mogelijke projecten voortvloeiend uit deze visie in een overzichtelijk tabel uiteengezet. Daarbij is ook geprioriteerd, om een indruk te geven wat op de korte en wat op de langere termijn belangrijk wordt geacht om mee aan de slag te gaan. Prioritering en aangegeven betrokken partijen vraagt nog nadere afstemming.

Figuur 5, topografische kaart rond 1900 (bron Topotijdreis).

Op de dekzandruggen ontstonden uitgebreide bossen. Op kaarten uit de 19e eeuw zijn rond Peize nog delen van een bosgebied zichtbaar. In latere jaren is dit bos ontgonnen en omgezet naar landbouwgrond met houtsingels.

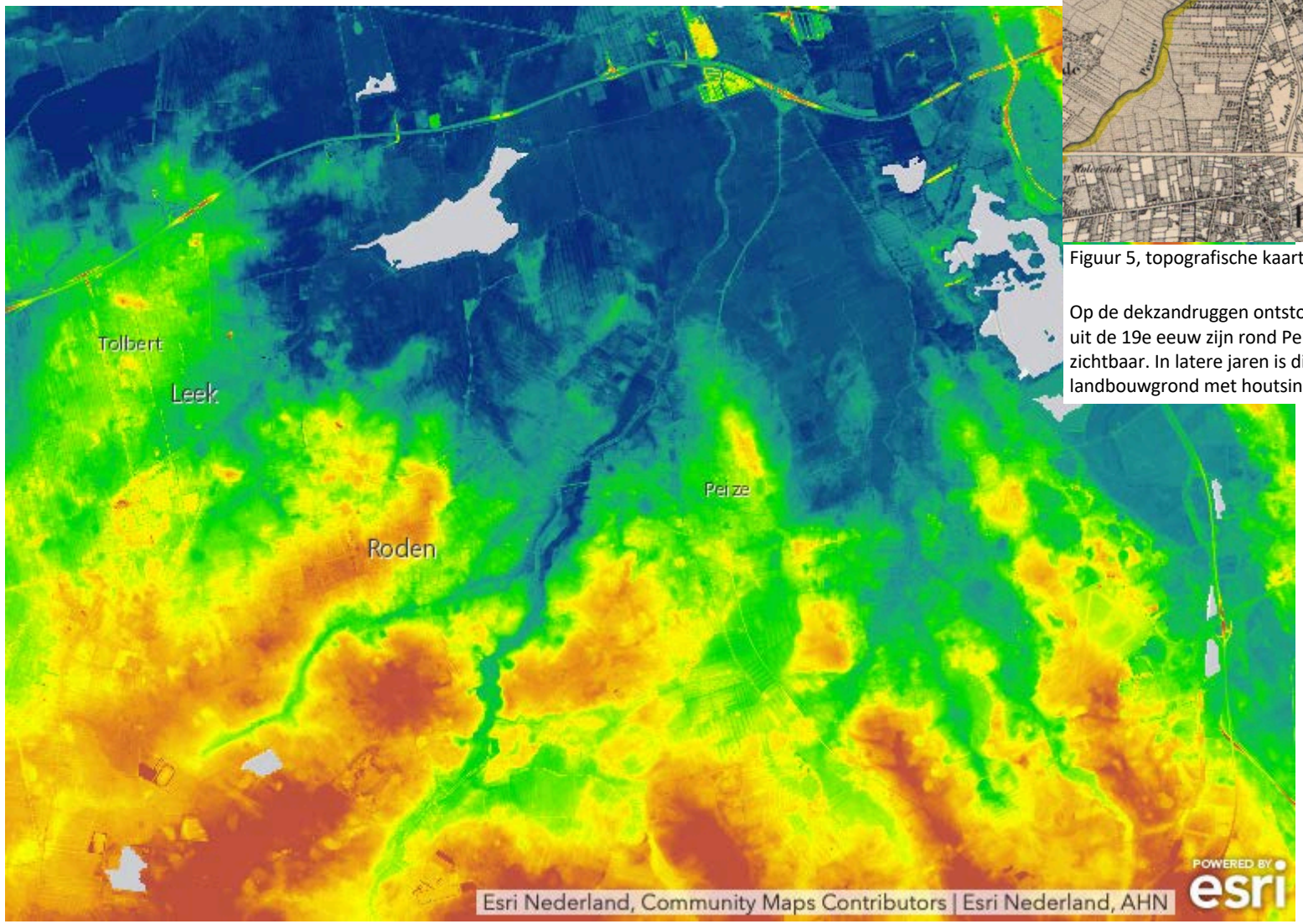

Figuur 4: Hoogtekaart van De Onlanden. De hoger gelegen zijn in rood-geel weergegeven en de laagste delen in blauw.

2. KENMERKEN EN WAARDEN VAN DE ONLANDEN

2.1 Evt. paragraaf titel

De Onlanden is een laagveengebied op de rand van het Drents plateau. Op de hoogtekaart [zie figuur 4] is goed te zien hoe uitlopers van het Drents Plateau, de dekzandruggen waar nu Peize, Roderwolde en Sandebuur op zijn gelegen, tot in het zuidelijke deel van het gebied reiken. Ver voor onze jaartelling stroomden het Eelderdiep en het Peizerdiep, in combinatie met uittredend kwelwater vanaf het Drents plateau, richting het Noordelijke Zeekleigebied. Hier stuitte dit water op de dynamiek van het zeewater, waardoor het beekwater in een brede zone stagneerde en er uitgestrekte veenvlaktes met metersdik veen konden ontstaan.

Vanaf de vroege Middeleeuwen kreeg de mens steeds meer grip op het veengebied. Vanaf de 12e eeuw werd dit langzaam maar zeker geëxploiteerd. In de afgelopen eeuwen is de metersdikke veenlaag verdwenen als gevolg van turfwinning en verlaging van het waterpeil. Met dit laatste is een oxidatieproces gestart, waarbij het veen als het ware oplost. Dit proces speelt nog tot aan de dag van vandaag en zorgt voor een langzame maar gestage bodemdaling. De langdurige inundaties werden een zeldzaamheid na de afsluiting van de Lauwerszee in 1969. Ondertussen was ook de kweldruk in het gebied afgenomen als gevolg van een verbeterde waterafvoer en bodemdrainage. Grote delen van De Onlanden waren op dat moment al in gebruik als hooiland, waarbij het landbouwkundig gebruik geleidelijk intensiveerde. Dit gebiedsgebruik hield stand tot 2012.
In 1998 leidde een periode van overvloedige regenwater tot een bijna-overstroming van de stad Groningen. Om deze situatie in de toekomst te voorkomen, werd door het waterschap Noorderzijlvest besloten om het laagveengebied ten zuidwesten van Groningen in te richten als waterbergingsgebied. In samenspraak met de terreinbeheerders zijn hierbij ook maatregelen voor de vergroting van natuurwaarden uitgevoerd. Uiteindelijk is 2200 hectare ingericht, waarvan 1700 hectare ten behoeve van de waterberging. Het project is in 2012 afgerond. Met deze inrichting is De Onlanden weer terug veranderd in het gebied dat het vele eeuwen is geweest: een doorstroommoeras van het Peizer- en Eelderdiep.

2.2 Cultuurhistorische waarden

Door de Onlanden rijdend is vooral de uitgestrektheid van het gebied, de eindeloze moerassen, het water, de graslanden en de altijd zichtbare skyline van Groningen opvallend. Wat veel minder opvalt, zijn de unieke bewoningssporen en het oude verkavelingspatroon dat hier nog in goede staat aanwezig is.

2.2.1 Bewoningsgeschiedenis

In De Onlanden vinden we talloze relicten van bewoning uit de middeleeuwen in de vorm van huisplaatsen. Deze worden ook wel

De Onlanden is een uniek gebied vanwege de volgende combinatie van kernkwaliteiten:

- een grootschalig, gevarieerd en aaneengesloten moerasgebied, waarin het waterpeil de grootste, sturende factor is;
- De unieke positie van het gebied tussen zand en klei: een veendelta tussen bron (veen- en heidegebieden) en zee;
- grote aantallen aan moeras gebonden broedvogels en zoogdieren;
- kwelnatuur op de flanken;
- een intact en rijk cultuurhistorisch landschap met bijzondere bewoningssporen.

veenterpen genoemd. Het vermoeden is dat de huisplaatsen in de late 10e eeuw zijn ontstaan. Ze vormden de basis om het veen te ontginnen en vee te houden (Nicolay, 2018). De eerste bewoningsperiode duurde vermoedelijk tot de 14e eeuw, toen het gebied toch te nat werd om er te verblijven. In de 16e eeuw werden door opportunistische boeren opnieuw huisplaatsen gecreëerd, maar in de 19e eeuw is dit gebruik definitief opgegeven (Nicolay, 2018). Op onderstaande afbeelding [figuur 6] zijn alle huisplaatsen weergegeven in en rond De Onlanden.

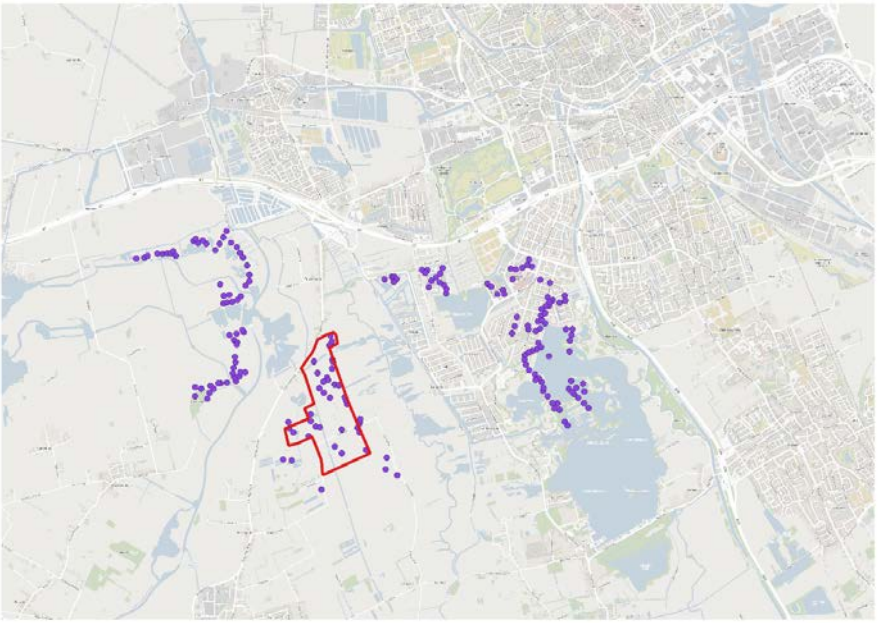

Figuur 6: ligging huisplaatsen, rood vlak is Rijksmonument

De huisplaatsen lagen op het veen, op korte afstand van de toenmalige kwelders van het zeekleigebied ten noorden van De Onlanden. De basis van deze huisplaatsen was een vloer van leem of klei van enkele decimeters dik. Deze laag klinkt minder in dan het omliggende veen, waardoor de terpen tegenwoordig als een lichte verhoging in het landschap liggen. Op het moment dat de huisplaatsen werden gemaakt was het veen tot wel drie meter hoger dan tegenwoordig. De huisplaats werd door sloten omgeven. De structuur van deze sloten is nu nog zichtbaar in het landschap. Er zijn resten gevonden van verschillende gebouwen, waaronder een gebouw van 17 bij 5,5 meter. Omdat het gebied ’s winters regelmatig overstroomde, werden ongeschikte huisplaatsen regelmatig verlaten om verderop opnieuw opgebouwd te worden. De huisplaatsen dienden als basis voor agrarische bedrijfsvoering en veenontginning.

Tijdens de inrichting van De Onlanden als waterbergingsgebied heeft het Groninger Instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen een omvangrijk en bijzonder archeologisch onderzoek uitgevoerd in 62 van deze huisplaatsen. Dit onderzoek leverde een schat aan nieuwe gegevens op, die uitgebreid zijn beschreven in een imposant boek: ‘Huisplaatsen in De Onlanden’ (Nicolay, 2018).

Afbeelding 3: Door de lichte verhoging en een door veldzuring gedomineerde vegetatie is deze huisplaats zichtbaar in het verder door soorten van een nat milieu bepaald landschap. Locatie: Peizerweering, mei 2019. (Rudy Offereins)

De hoge dichtheid aan huisplaatsen in De Onlanden en het eeuwenlang onveranderd gebleven verkavelingspatroon in grote delen daarvan, is landelijk gezien uniek. Het gebied met de grootste dichtheid aan huisplaatsen (Peizerweering en het noordelijke deel van de Weeringsbroeken) is dan ook aangewezen als Rijksmonument [zie figuur 6]. Deze aanwijzing houdt in dat de terreinbeheerder een verantwoordelijkheid heeft voor het behoud van deze huisplaatsen en het verkavelingspatroon wat hiermee samenhangt. Zo moet het gebied binnen het Rijksmonument openblijven en mag er geen begrazing door runderen plaatsvinden. Ook mag er geen rietontwikkeling of opslag ontstaan. De wortels van riet en wilgen kunnen de structuur van de huisplaatsen aantasten en dit is ongewenst. Op de huisplaatsen mag in principe wel water staan, maar dit verhoogt de kans op rietopslag. Naast de huisplaatsen is ook de lange bewoningsgeschiedenis van de hogere zandruggen van Sandebuur, Roderwolde en Leutingewolde uniek, deze vormen een archeologisch monument.

2.2.2 Gebiedsgebruik

Verkavelingspatroon

Na de Tweede Wereldoorlog moest er voedsel geproduceerd worden en het welvaartsniveau worden verhoogd. Tussen 1961 en 1974 werden De Onlanden verbeterd voor deze doelstellingen door middel van ruilverkavelingen. Deze ruilverkavelingen staan te boek als zeer ingrijpend. In De Onlanden waren mooie, grote, goed ontwaterde graslandpercelen gemaakt die ingezaaid werden met het productieve Engels raaigras. De natuur die overbleef was beperkt tot enkele snippers. Na deze ruilverkavelingen was het mogelijk om vee te weiden op de goed ontwaterde graslanden. Het gebruik was waarschijnlijk een afwisseling van hooilanden en beweiding. In de ruilverkaveling van ’60 – ’70 is het slotenpatroon geëxtensiveerd, maar in de basis wel intact gebleven. Delen van De Onlanden (Eelder- en Peizermaden, Vogeltjesland en Vredewold) worden nog steeds gekenmerkt door een tamelijk dicht slotenstelsel, met nog globaal dezelfde dichtheid en richting als in de voorgaande eeuwen. In de Horst, het Hoogeveld en de Stenhorsten is op de hoger gelegen delen het 19e -eeuwse landschap met houtwallen en akkers goed bewaard gebleven. Een dergelijk goed geconserveerd cultuurlandschap is uniek en heeft in de Peizerweering bijgedragen aan de status van Rijksmonument.

Veenontginning en de hooischuur van Drenthe

In De Onlanden zijn vele sporen zichtbaar die te maken hebben met de veenontginning. Naast de eerdergenoemde huisplaatsen en het verkavelingspatroon, zijn dit petgaten die nu nog te vinden zijn in polder Vredewold (Lettelberterpetten) en aan weerszijden van de Noorddijk. Deze petgaten stammen uit het begin van de 20e eeuw. Uit deze periode (1925) stamt ook de Amerikaanse windmotor aan de Noorddijk bij Peize. Deze is aangelegd om op een goedkope manier water weg te pompen zodat vervening, waaruit ook de petgaten zijn ontstaan, kon plaatsvinden. Ook van historisch belang zijn de oude wegen (dijken) en historische waterlopen zoals de Matsloot, Onlandse Wijk, de Gouwe in de Peizermaden en de Bolmertse Gouwe. Deze watergangen dateren al uit het begin van de 19e eeuw. Naast het afvoeren van veen zullen deze ook gediend hebben voor het vervoer van hooi. In het midden van de 19e eeuw stond het gebied rond het Leekstermeer bekend als de hooischuur van Drenthe. Omdat alles met de hand gedaan werd, moet het hier ’s zomers een drukte van belang geweest zijn.

2.3 Hydrologie

De Onlanden worden met water gevoed door het Peizerdiep en Eelderdiep en in mindere mate de Gouwe en het Leeksterhoofddiep aan de westzijde. Daarnaast wordt het gebied vanuit de flanken gevoed met kwelwater, wat zijn oorsprong heeft in de hoger gelegen zandgronden ten zuiden van De Onlanden. Het kwelwater betreft regenwater dat op deze zandgronden inzijgt en in lagergelegen gebieden weer uittreedt. Omdat het water bij een lang verblijf ondergronds wordt aangevuld met mineralen, is het uittredende water verrijkt met kalk en ionen en is het van grote waarde voor daarop gespecialiseerde plantensoorten. Drie gebieden met een vrij grote kwelinvloed zijn de Broekenweering, de Broekstukken in het zuidoosten en het Elsburger Onland aan de oostzijde van de Peizermaden.

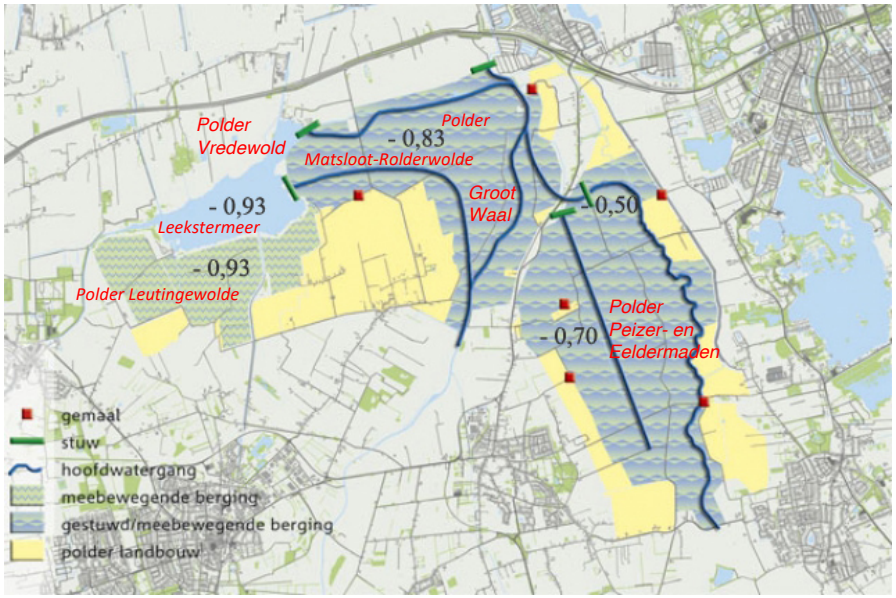

Figuur 7: kaart waterpeilen oppervlaktewater

Waterpeilen

Met uitzondering van de complexere situatie in Polder Vredewold, zijn er in het overgrote deel van De Onlanden slechts vier peilgebieden [zie figuur 7]. Dit mag voor zo'n uitgestrekt gebied uniek genoemd worden. Deze peilgebieden zijn grotendeels op basis van de terreinhoogte bepaald, waarbij het peil naar het westen toe lager wordt.

Het Leekstermeer maakt onderdeel uit van het Elektraboezem, genoemd naar het gemaal dat het boezemwater bij Lauwersoog loost in de Waddenzee. Het meer heeft een streefpeil van -0,93 m NAP. Polder Leutingewolde, bestaande uit de polders Jarrens, Middelvennen en De Bolmert, is aan het Leekstermeer gekoppeld en bewegen mee met dit peil. Dit is in de regel vrij constant; in regenrijke perioden kan het peil hier zo'n 20 tot 70 cm stijgen maar zakt daarna, in tegenstelling tot de Eelder- en Peizermaden, relatief snel weer terug naar het boezempeil.
In Polder Matsloot, ten oosten van het leekstermeer, in het noordelijke deel van de Gouwe en in het Eelderdiep, zijn drempels aangelegd. Het peil in deze polder is gemiddeld -0,83 NAP. In hoogwatersituaties veroorzaken deze drempels een getrapt meebewegende berging, waardoor het water in de Eeldermaden flink kan worden opgestuwd. In dit laatste gebied is het peil gemiddeld -0,50 NAP. Het kwelgebied tussen de Drentse Dijk en de Groningerweg heeft een waterpeil van -0,70 NAP.
Polder Vredewold, ten noorden van het Leekstermeer, heeft deels een waterbergingsfunctie met een drempel in de kade op 50 cm beneden NAP. Wanneer het waterpeil hierboven komt, stroomt het waterbergingsdeel vol. Voor het overige is deze polder gekoppeld aan het peil in het Leekstermeer (boezempeil). In de rest van het gebied zijn diverse peilgebieden aanwezig om specifieke natuurwaarden te creëren of te behouden en vanwege de aanwezigheid van een particuliere grondbezitter.

Overstromingsduur

De peildynamiek in De Onlanden verschilt tussen de gebieden als gevolg van de hoogteligging: in het Matslootgebied kan ’s winters maximaal 12 cm water boven het maaiveld staan, in de Leutingewolde 25 cm en in de Eeldermaden 40 cm. In het zuidelijke deel van het Matslootgebied en in de Eelder- en Peizermaden is ook de duur van de inundatie het langst [Altenburg & Wymenga, 2018; zie figuren 8 en 9]. Met name in de Eeldermaden zakt het water in het voorjaar slechts langzaam uit, terwijl dit in het Leekstermeergebied bij droger weer al snel op het peil van het Leekstermeer zelf zit. Een dergelijke waterdynamiek in een gebied van deze omvang maakt De Onlanden in Nederland tot een uniek moerasgebied.

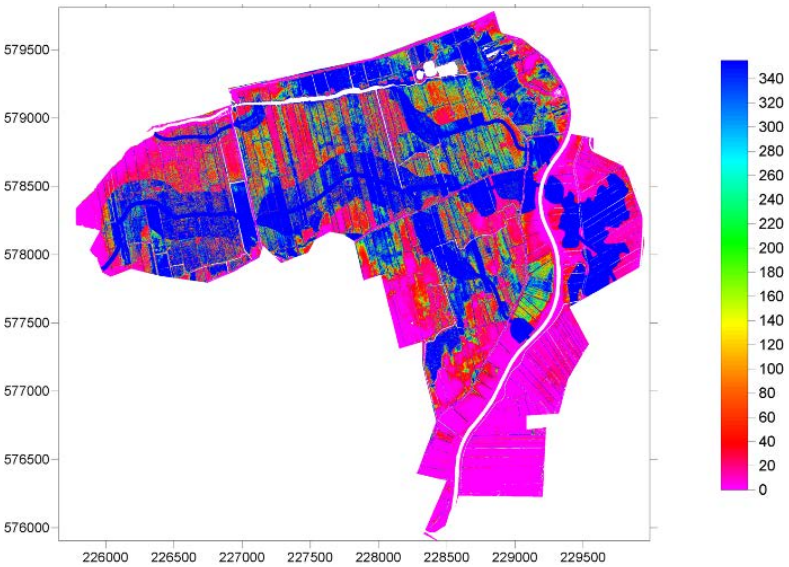

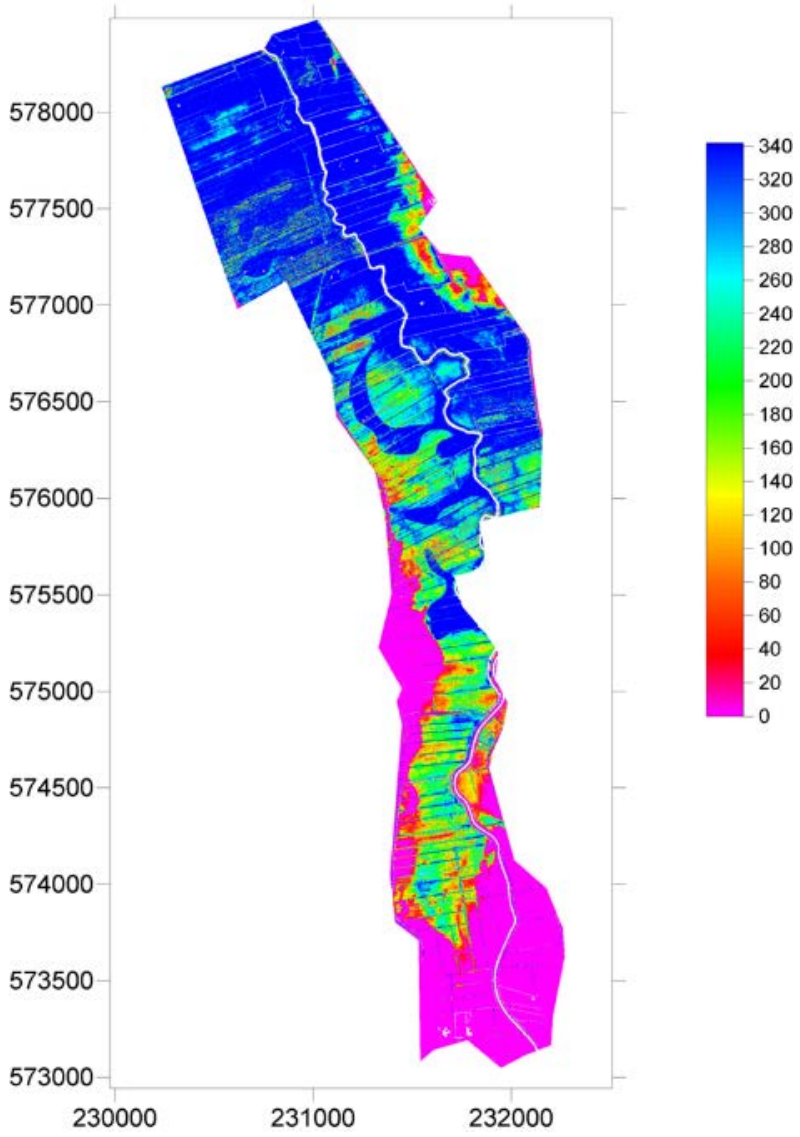

Figuur 8 en 9: overstromingsduur in dagen

ger (Dagmar

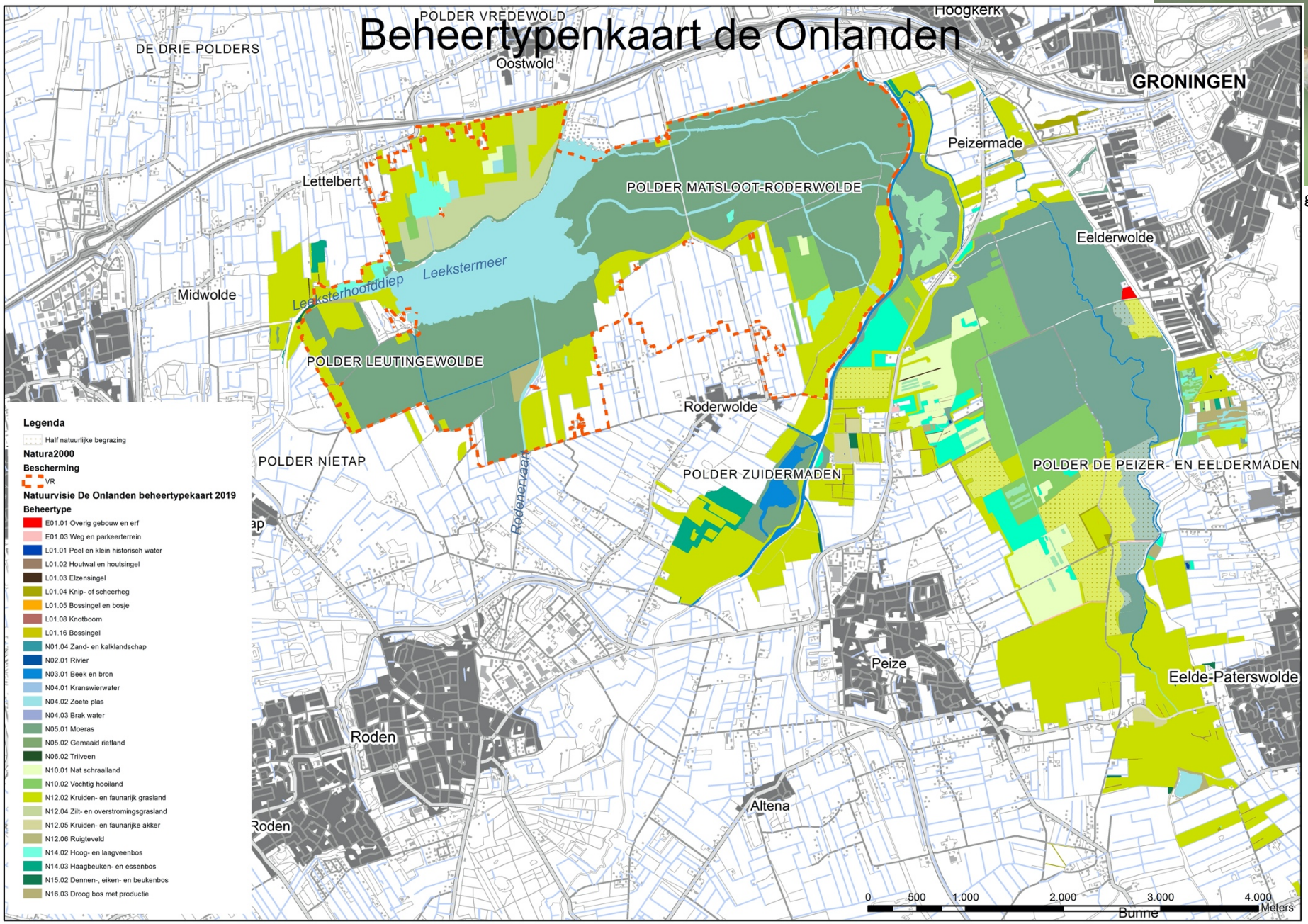

Figuur 10: De Onlanden op basis van de beheertypen

2.4 Natuurwaarden

De inrichting van De Onlanden als waterbergingsgebied heeft een hooilandgebied doen veranderen in een nat moerasgebied met rietlanden, waterriet, grote zeggenvegetaties, open water en jonge verlanding. Dit heeft in korte tijd tot grote veranderingen in de aanwezige flora en fauna geleid. Vooral de toename van het aantal moerasvogels en aan watergebonden zoogdieren springt daarbij in het oog.

2.4.1 Gebiedsbeschrijving op basis van beheertypen

De door de provincies gehanteerde beheertypen geven een goed beeld van de aanwezige typen natuur in De Onlanden. Deze beheertypen zijn aangegeven op figuur 10. Centraal in De Onlanden liggen de moerassen van Polder Leutingewolde, Polder Matsloot en de Peizer- en Eeldermaden. Ten noorden van het Leekstermeer en ten zuiden van het moerasgebied bevinden zich relatief voedselrijke, kruidenrijke graslanden. Verspreid bevinden zich vochtige hooilanden met soorten van overwegend schrale milieus. Aaneengesloten, kruidenrijke graslanden bevinden zich in Polder Vredewold, bij Sandebuur en Roderwolde en tussen Peize en Paterswolde. Een groot en aaneengesloten hooilandgebied bevindt zich ten oosten van Peize, in de Peizermaden. Vochtig bos is aanwezig in de Lettelberterpetten, Het Waal en ten oosten van Peize. De Kleibosch, ten zuiden van Roderwolde, is een soortenrijk en waardevol eiken-beukenbos.

2.4.2 Vogels

Broedvogels

Sinds 2012 is het waterpeil in De Onlanden verhoogd, waardoor er een groot moeraslandschap is ontstaan. Dit heeft meteen geleid tot een toename van het aantal broedvogels, zowel het aantal soorten als het aantal territoria. Sinds 2015 broeden er meer dan 100 soorten in het gebied, waarvan 33 voorkomen op de Rode lijst van bedreigde soorten. De grootste verandering vond plaats in de aantallen moerasvogels, een groep die vóór de inrichting schaars of afwezig was. Het aantal broedparen van soorten van natte rietvegetaties is sinds 2012 meer dan verdrievoudigd. De opmars van aan doornatte moerassen gebonden soorten als waterral en porseleinhoen en rietvogels als rietzanger, blauwborst en vooral de Rode lijst-soort snor (van 11 naar 169 broedparen) is spectaculair te noemen. De algemeenste broedvogel is de kokmeeuw; twee kolonies langs het Eelderdiep leveren 1300 broedparen. In deze kolonies kwamen in 2018 25 paar geoorde futen tot broeden en in sommige jaren ook visdief en zwarte stern.

De Onlanden heeft een periode gekend met hoge aantallen weidevogels. Door verzuring en verruiging zijn de hoge aantallen geleidelijk afgenomen in de afgelopen 30 jaar. Voor de inrichting van De Onlanden als waterbergingsgebied was het nog steeds een redelijk rijk weidevogelgebied met grote aantallen scholeksters, kieviten, grutto’s, wulpen en veldleeuweriken. Na de inrichting werden grote delen van De Onlanden ongeschikt voor weidevogels van vochtige tot droge graslanden. Geschikt leefgebied voor deze groep bleef aanwezig aan de randen van het gebied, zoals Polder Vredewold, het zuidelijke deel van Polder Matsloot en Weeringsbroeken. Weidevogels van doornatte graslanden en moerassen, zoals zomertaling, slobeend en watersnip doen het redelijk tot goed in De Onlanden.

Aan de randen van De Onlanden bevinden zich fraaie overgangen naar drogere en ruigere graslanden. Hier broeden specialisten van een dergelijk vegetatietype als kwartelkoning, wulp, veldleeuwerik en paapje, alle vier soorten van de Rode lijst. Waar meer struweel aanwezig is, broeden Rode lijst-soorten als grauwe klauwier, kneu en spotvogel.

Onder de aanwezige moerasvogels bevinden zich enkele kritische en bedreigde soorten als roerdomp, zomertaling, kleinst waterhoen, porseleinhoen, kwartelkoning, watersnip en baardmannetje.

Roerdomp
Van de roerdomp is in het voorjaar de karakteristieke ritmische lage roep, het zogenaamde 'hoempen', in bijna de gehele Onlanden te horen. Het geluid draagt bij rustig weer enkele kilometers ver. Het is echter niet gemakkelijk om deze geheimzinnige moerasvogel te zien te krijgen. Niet alleen omdat deze teruggetrokken in het riet leeft, maar ook omdat deze erg langzaam foerageert, bij verstoring een paalhouding aanneemt en dan vrijwel opgaat in de omgeving. Het gebied herbergt zo'n 20 territoria van deze reigerachtige, waarbij de aantallen in het Leekstermeergebied iets hoger zijn dan in de Eelder- en Peizermaden. De broedvogelaantallen in De Onlanden zijn de afgelopen jaren stabiel. De roerdomp heeft een voorkeur voor overjarig waterriet als broedgebied, maar foerageert 's nachts ook daarbuiten, bijvoorbeeld in nat grasland. De soort is dan ook gebaat bij een goed functionerend en gevarieerd moeras, zoals dat in De Onlanden geboden wordt. De roerdomp leeft in hoofdzaak van vissen, amfibieën en muizen. De soort overwintert ook in De Onlanden en kan daarom, met enig geluk, het hele jaar worden waargenomen.

Afbeelding 5: Roerdomp (Dagmar Heidinga)

Wintergasten
De Onlanden is een belangrijk rust- en foerageergebied voor vogels die de winter doorbrengen in Noord-Nederland. Het Leekstermeergebied is aangewezen als Natura 2000-gebied voor kolgans, brandgans en smient. Deze slapen op het Leekstermeer of op de ondiepe wateren ten zuiden ervan en foerageren in omliggende graslanden, ook buiten De Onlanden. Bekende foerageergebieden binnen De Onlanden zijn Polder Vredewold en de Weeringsbroeken. De meest talrijke soort is de kolgans met 4000 exemplaren, in sommige jaren veel meer. Sinds 2012 zijn er 's winters ook groepen van 1000 tot 2000 brandganzen aanwezig. Andere ganzen, zoals de grauwe gans en de grote Canadese gans, zijn met enkele honderden exemplaren aanwezig. In de waterrijke delen zijn in het winterhalfjaar veel eenden aanwezig. De wintertaling is het meest talrijk met bijna 2000 exemplaren. Wilde eend en smient zijn eveneens talrijk met honderden exemplaren. In mindere aantallen zien we slobeend, kuifeend, krakeend en tafeleend. In het Leekstermeergebied heeft zich een grote slaapplaats ontwikkelt van de grote zilverreiger, die rond het meer regelmatig wisselt van locatie. Het begon met enkele exemplaren, in 2015 telden we meer dan 100 en in 2018 zeker 200. Deze soort is in de winter ondertussen een algemene verschijning in De Onlanden. In het Leekstermeer slapen in het winterhalfjaar meer dan tienduizend stormmeeuwen. Blauwe Kiekendieven gebruiken De Onlanden (Leekstermeergebied) ook als slaapplaats, soms oplopend tot meer dan 20 exemplaren. Deze soort en soms de zeldzame steppekiekendief, zijn in de winter vaak jagend te zien. Waterpiepers zijn in de winter ook vaak te zien. Deze soort, die in de bergen broedt, zakt in de winter af naar natte laaglanden zoals De Onlanden. De ruigpootbuizerd, de buizerd van het hoge noorden, is inmiddels een vaste wintergast.

Doortrekkers
Op hun reis van Afrika naar hun broedgebieden in Noord-Europa verblijven veel soorten tijdelijk in De Onlanden. Voorbeelden zijn soorten

als kemphanen, bosruiters, groenpootruiter en regenwulp. De rietlanden worden ook als verzamelplaats en slaapplaats gebruikt door onder andere boerenzwaluwen en spreeuwen voordat ze vertrekken naar hun overwinteringsgebieden. In de nazomer van 2018 werden duizenden zwaluwen waargenomen die enkele weken in De Onlanden vertoeven. Tijdens de laatste maaiwerkzaamheden werden tientallen ooievaars waargenomen die in de omgeving hebben gebroed.
Visarend en zeearend worden steeds vaker aangetroffen in De Onlanden. Nu zijn dit nog doortrekkers of wintergasten, maar de kans is groot dat dit ooit broedvogels worden.

2.4.3 Zoogdieren

Van de zoogdieren heeft de otter de meest spectaculaire ontwikkeling doorgemaakt. Een andere soort dat sterk is toegenomen is de waterspitsmuis. Deze landelijk zeldzame en beschermde soort bereikte na de vernatting in De Onlanden hoge dichtheden en heeft daarmee optimaal geprofiteerd van de inrichting als waterbergingsgebied. De waterspitsmuis houdt van natte graslanden en vegetatierijke sloten en jaagt in en langs het water op insecten, kreeftjes en visjes.

Naast deze bijzondere soorten komen ook de Rode lijst-soorten hermelijn en wezel relatief veel in De Onlanden voor.

2.4.4 Flora en vegetatie

Vóór de herinrichting in 2012 was De Onlanden aan het verdrogen als gevolg van de dalende grondwaterstand. Doordat het basenrijke kwel het maaiveld vrijwel niet meer bereikte, is het gebied gaan verzuren. Na inrichting herbergt het gebied grote oppervlakten aan open water, rietlanden en natte ruigten, natte graslanden, pitrusruigten en pioniersvegetatie van stikstofrijke natte bodems. De meeste vegetaties zijn soortenarm en worden door één soort gedomineerd.

In de jonge moerassen langs het Eelderdiep vinden we, naast pitrus en riet, grote oppervlakten van de pionier soorten knikkend tandzaad en moeraswederik. Rietmoerassen zijn aanwezig in het noordelijke deel van de Eeldemaden en in het Leekstermeergebied.

Afbeelding 6: Jong moeras met moeraswederik (voorgrond), riet en pitrus (achtergrond). Peizerweering, mei 2019. (Rudy Offereins)

De hooilanden in de Weeringsbroeken bestonden vóór de inrichting voornamelijk uit witbolgraslanden. Tegenwoordig bestaat het overgrote deel uit natte overstromingsgraslanden. Dit zijn soortenarme vegetaties van een voedselrijk milieu. Bijzondere soorten in deze graslanden zijn draadzegge, grote boterbloem en veenreukgras, al komen deze zeer beperkt voor.

Otter

Na het verdwijnen van de otter enkele decennia geleden, heeft deze De Onlanden na de inrichting snel weer gevonden. In 2013 is de otter voor het eerst vastgesteld langs het Peizerdiep (Van Boekel et al., 2015). Vijf jaar later wordt het aantal volwassen dieren inmiddels geschat op minstens 10 exemplaren. Er werden in 2018 maar liefst 12 jongen in het gebied geboren (Van Boekel, 2019).

De otter is ook vastgesteld in de gebieden rond De Onlanden: het Paterswoldsemeer, het Friesche Veen, de bovenlopen van het Peizerdiep en in het Drentse Aa-gebied. In De Onlanden maakt de otter vooral gebruik van de kern van het gebied, Polder Matsloot, en in mindere mate de randzones (Van Boekel, 2019). Dit, omdat de soort foerageert in het water, maar rust op het land. Daarvoor zoekt de otter de rustigste plekjes uit, waar de kans op verstoring het kleinst is. Daarvoor zijn grote, stille kernen nodig en die zijn in De Onlanden ruim voorhanden. Samen met de Wieden-Weerribben vormt De Onlanden een kerngebied voor de otter in Nederland.

Afbeelding 7: Otter (Dagmar Heidinga)

Bruine vuurvlinder

De bruine vuurvlinder is een kleine en overwegend bruin gekleurde vlindersoort. In De Onlanden komt deze voor in de natte, schrale graslanden van de Weeringsbroeken. Vanwege de beperkte omvang van deze populatie, is deze erg kwetsbaar. Landelijk gezien is de bruine vuurvlinder een schaarse soort, die ook op heidevelden en droge graslanden voorkomt. Het is daarom niet vreemd dat Drenthe een landelijk bolwerk vormt voor deze soort. Vanwege de sterke afname in de afgelopen jaren, staat de bruine vuurvlinder op de Rode lijst.

De bruine vuurvlinder vliegt in twee generaties en is daarom zowel in mei als in juli aan te treffen. De eitjes worden op zuringsoorten afgezet. Omdat de nectarbehoefte van deze soort groot is, is het belangrijk dat er in de vliegtijd veel bloeiende kruiden in het leefgebied aanwezig zijn.

Afbeelding 8: Bruine vuurvlinder in de Weeringsbroeken. Foto: Evert-Jan Slot.

Natte schraallanden zijn de meest waardevolle vegetaties van De Onlanden. We vinden deze hooilanden in kleine oppervlaktes op de flank van Peize (Broekenweering tot aan de Broekstukken), het Elsburger Onland, het Vogeltjesland ten zuiden van polder Matsloot en in Polder Vredewold. Deze vegetaties zijn deels ontstaan in oude petgaten en sloten en in een aantal oude boerengraslanden die niet zijn aangepakt in de ruilverkavelingen. Bijzondere soorten in deze vegetaties zijn ronde zegge, draadzegge, paardenhaarzegge, moeraskartelblad, vleeskleurige orchis en waterdrieblad. De natte schraallanden komen vaak samen voor met dotterbloemhooilanden. Hier vinden we dotterbloemen, brede orchis en adderwortel.

Vochtig elzenbroekbos is aanwezig in de Lettelberterpetten en de monding van het Leeksterhoofddiep in polder Vredewold, op de flank van Peize, in het Elsburger Onland en het Groot Waal. Dit zijn alle soortenrijke en waardevolle bossen, met soorten als moerasvaren, waterviolier en wilde gagel.

Oude loofbossen zijn in De Onlanden vrijwel niet meer aanwezig. De Kleibosch ten zuiden van Roderwolde vormt hierop een uitzondering. Dit is een oud, gevarieerd en floristisch zeer waardevol potkleibos. In de Peizermaden zijn nog wel interessante soorten te vinden die wijzen op historische boslocaties. Mooi voorbeeld is de bosanemoon die in een aantal bermen van de Drentse Dijk en de Wolddijk aanwezig is. Het meest bijzonder is de Schedegeelster die nog voorkomt in een grasland en houtsingel op de flank van Peize.

In de sloten van De Onlanden vinden we veel bijzondere soorten, zoals de Rode lijst-soorten plat, spits en stomp fonteinkruid, klein blaasjeskruid, teer vederkruid en krabbenscheer. In de sloten rond de schraallanden hebben soorten van een goede waterkwaliteit zich de afgelopen jaren uitgebreid. Zo zijn op de flank van Peize pilvaren en veelstengelige waterbies toegenomen en zijn de kleinste egelskop, vlottende bies en duizendknoopfonteinkruid in 2017 nieuw verschenen. Ook kritische fonteinkruidsoorten hebben zich uitgebreid (Loermans et al, 2018). Opvallend is het verspreid voorkomen van lidsteng. Deze soort duidt op zwak brakke omstandigheden en is mogelijk een relict van vroegere tijden, toen het zeewater niet ver weg was.

Insecten en overige fauna

Van de insecten is vooral het voorkomen van de beschermde en bedreigde soorten groene glazenmaker en zompsrinkhaan opvallend. De libellensoort groene glazenmaker is voor de voortplanting gebonden aan watervegetaties met krabbenscheer. Deze laatste heeft zich in De Onlanden sterk uitgebreid en de groene glazenmaker heeft hiervan geprofiteerd. In Vredewold, De Werren en in het omgelegde Eelderdiep bij Eelderwolde zijn grote populaties van deze soort aanwezig.

De zompsprinkhaan is een soort van natte schraallanden die laat gemaaid worden en ’s winters niet onder water komen te staan. Een populatie van deze soort is aanwezig in de Broekenweering. Omdat deze soort zeldzaam is en zich erg slecht verspreid, is dit iets om zuinig op te zijn. Ditzelfde geldt voor de bruine vuurvlinder die in de schraallanden van de Weeringsbroeken voorkomt (zie kader) en landelijk gezien weinig algemene moerasbewoners als moerassprinkhaan, heikikker en ringslang.

Van de overige diersoorten is de zeggekorfslak het noemen waard. Dit volgens de Europese Habitatrichtlijn beschermde slakje van hooguit 3 mm groot komt voor in de Lettelberterpetten en Groot Waal. Tot begin deze eeuw dacht men dat deze soort zeer zeldzaam was in Nederland. Gericht onderzoek bracht echter bovengenoemde vindplaatsen boven water. De soort heeft een voorkeur voor natte elzenbossen met een ondergroei van grote zeggen en niet jaarlijks gemaaide zeggenvegetaties. In het oostelijke deel van De Onlanden is de zeggekorfslak nog niet aangetroffen (website Natuur in De Onlanden).

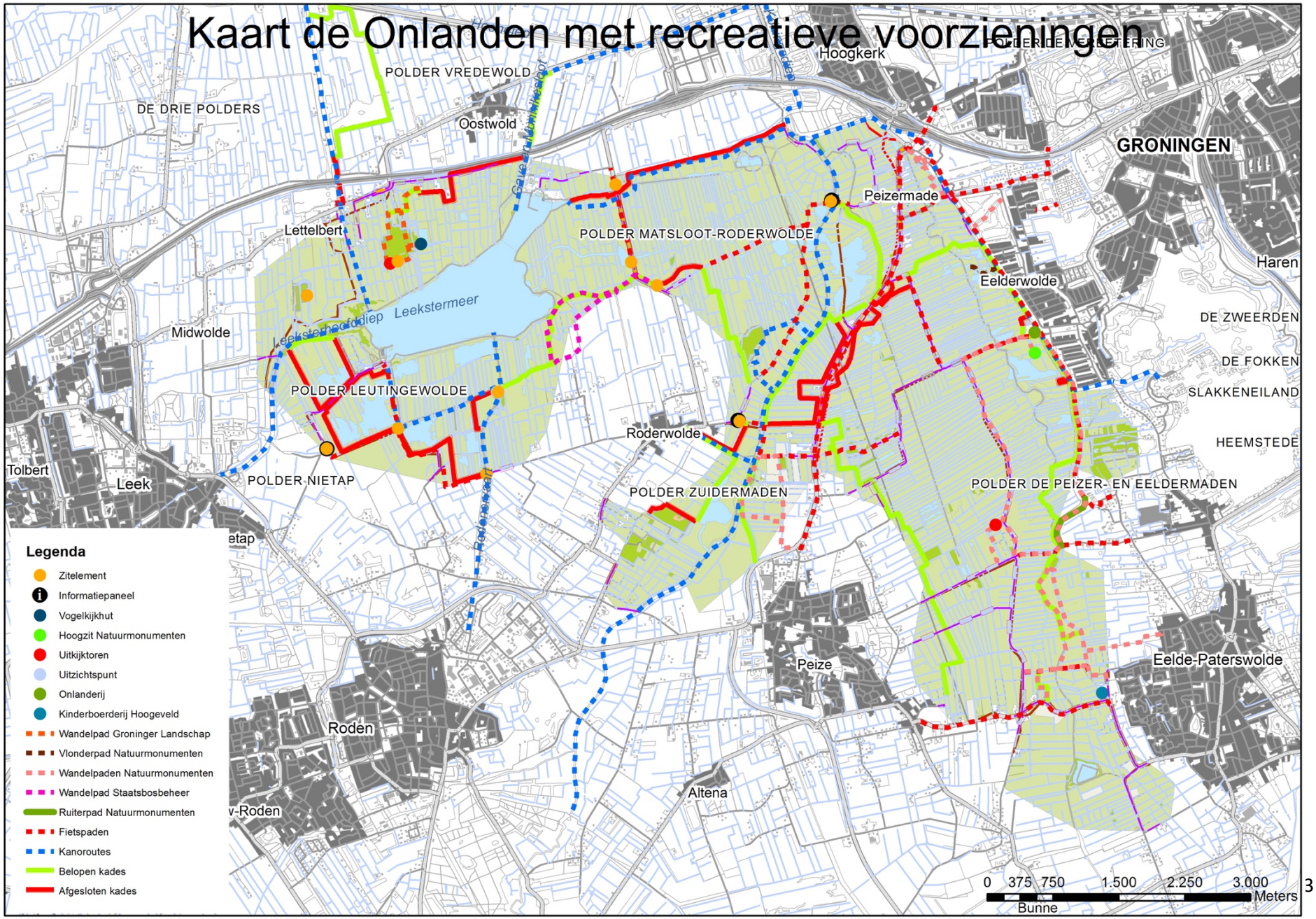

Figuur 11: recreatieve voorzieningen in De Onlanden

2.5 Recreatieve waarden

Na de inrichting van De Onlanden als Waterbergingsgebied in 2008, heeft de natuur zich spectaculair ontwikkeld. Echter, bij de aanleg is de recreatie in beperkte mate meegenomen. Desondanks weten steeds meer mensen De Onlanden te vinden om er te genieten van de natuur en de rust. Een uniek gebied, mede gezien de uitgestrektheid en de ligging - direct onder de rook van de stad Groningen.

Afbeelding 9, 10 & 11: recreatie in De Onlanden

De recreatiedruk is, met uitzondering van de drukke dagen in het weekend, niet heel hoog. Recreanten komen voornamelijk uit de directe omgeving; Groningen, Peize, Paterswolde en Eelde. Verblijfstoerisme in het gebied is beperkt. Het gebruik bestaat hoofdzakelijk uit wandelen, fietsen (recreatief en voor een klein deel uit woon-werk) en het spotten van vogels. Dit is ook mede gebleken uit de enquête die in het voorjaar van 2019 voor deze visie is uitgevoerd. Overige recreantengroepen als ruiters, atb'ers, skeeleraars, racefietsers en schaatsers maken beperkt gebruik van De Onlanden, mede dankzij de beperkte voorzieningen in De Onlanden. Leekstermeer is tevens voor de watersporter in gebruik, met Vakantiepark Cnossen als uitvalsbasis. Ook loopt er een aantal kanoroutes door het plangebied, waarvan het gebruik beperkt is en waarmee de natuurgebieden, slenken, worden ontzien. Sportvissers hebben de mogelijkheid hun hobby uit te oefen op o.a. het Eelderdiep, Omgelegde Eelderdiep en De Gouw. In 2017 heeft Natuurmonumenten een vijfentwintig meter hoge uitkijktoren aan de zuidkant van hun gebied gerealiseerd. Ook Het Groninger Landschap heeft in hun gebied ten noorden van het Leekstermeer een (bescheiden) uitkijktoren in het (natte) bos. Op de kaart [figuur 11] zijn de huidige recreatieve voorzieningen, routes, etc. weergegeven.

In de enquête heeft De Onlanden op de schaal van 1-10 een rapportcijfer van 7,6 gekregen en het huidige aanbod aan recreatieve voorzieningen is met een rapportcijfer van 6,7 gewaardeerd. Op de vraag welke vormen van recreatie beter gefaciliteerd zouden mogen worden, zijn de uitkomsten:

- wandelen (94,9%),
- fietsen (recreatief) (86,8%),
- vogels kijken (81,2%)
- recreatie voor mindervaliden (63,4%).

Deze uitkomsten zijn de resultaten van het aantal keer dat "zeer belangrijk" en "belangrijk" is ingevuld.

Ook zijn er wensen om de wandel-, en fietsroutes beter te bewegwijzeren. Een nipte meerderheid (51,2%) heeft nooit gehoord van de middeleeuwse huisplaatsen (veenterpen) die in De Onlanden voorkomen. Deze aangeven in de bewegwijzering verhoogt het bewustzijn hiervan. Ook stemt een ruime meerderheid (bijna 80%) voor om de Drentse Dijk en de Noorddijk af te sluiten voor het autoverkeer.

2.6 Huidig beheer

In de moerasgebieden van De Onlanden, grofweg de helft van het in deze visie beschouwde gebied, vindt vrijwel geen actief beheer plaats. Het waterpeil van de door het gebied heen stromende beken bepaalt hier hoe de natuur zich ontwikkelt. In De Onlanden zijn diverse peilgebieden aanwezig, maar hier wordt niet in gestuurd; deze liggen vast. Ook in de aanwezige bossen is het beheer minimaal.

In de gras- en hooilanden buiten de invloed van het waterbergingsgebied vindt wel beheer plaats. De kruiden- en faunarijke graslanden worden beweid met Exmoorpony's en runderen en/of gemaaid, altijd in combinatie met het afvoeren van het maaisel. In het zuidelijke deel van de Eelder- en Peizermaden is een deel van deze graslanden in erfpacht uitgegeven aan de Maatschap het Hoogeveld. Ze worden gebruikt om 's zomers het biologisch vleesvee te weiden en soms voor het winnen van hooi. Er vindt bemesting plaats met biologische, ruige stalmest. Ook ten zuiden van Polder Leutingewolde zijn dergelijke graslanden in pacht uitgegeven. Deze worden eveneens beweid of gehooid.

In polder Vredewold vindt zowel seizoensbegrazing als jaarrondbegrazing met Schotse hooglanders plaats. Lokaal wordt hier gebruik gemaakt van ruige stalmest. De vochtige tot natte schraallanden worden in het gehele gebied één keer per jaar gemaaid, waarbij het maaisel wordt afgevoerd. Als het lukt gebeurt dat met trekker in juli-augustus, anders met rupsmaaier in september. Een aantal percelen wordt nageweid met schapen. De sloten tussen de vochtige hooilanden worden periodiek (eens per 2 à 3 jaar) geschoond. De sloten in de natte schraallanden worden niet beheerd en mogen verlanden.

Hoe werkt een moeras?
Moerassen zijn doornatte gebieden, vaak op de grens tussen land en water. Ze worden met water gevoed door beken of andere watergangen, regenwater, kwelwater of een combinatie hiervan, zoals in De Onlanden. Het kwelwater betreft regenwater dat in hoger gelegen gebieden inzijgt en in lagergelegen gebieden weer uittreedt. Omdat het water bij een lang verblijf ondergronds wordt aangevuld met mineralen, is het uittredende water vaak kalk- en ijzerrijk en is het van grote waarde voor daarop gespecialiseerde plantensoorten. Afgezien van deze kwelmilieus beweegt het waterpeil in moerassen mee met de seizoenen.

Bij een goed functionerend moerassysteem zijn er verschillende successiestadia aanwezig die variëren tussen open water en bos. Vooral de beginstadia, bestaande uit open water met waterplanten, pioniervegetaties, waterriet en andere oevervegetaties, zijn erg belangrijk in een dergelijk systeem, omdat ze een grote en unieke soortenrijkdom herbergen. Bij uitblijven van factoren die de successie vertragen of zelfs terugzetten, zoals langdurige overstromingen en begrazing door ganzen, gaan deze pioniervegetaties over in (droog) rietland, wilgenstruweel en uiteindelijk bos.

In grote moerassystemen met natuurlijke peilfluctuaties zijn deze stadia allemaal aanwezig. Ze liggen niet vast, maar verschuiven door het gebied onder invloed van de wisselende waterstanden en overstromingsduur. Menselijke sturing hierin in de vorm van beheermaatregelen zijn dan niet nodig en in de regel ook niet mogelijk door de zeer natte omstandigheden.

3. Ontwikkelingen in De Onlanden

Afbeelding 12, Broekstukken (Evert-Jan Slot)

Bij het uitwerken van een visie voor De Onlanden is het van belang rekening te houden met autonome ontwikkelingen die van invloed zijn op dit natuurgebied. Daarnaast spelen er knelpunten of dilemma's in en rond het gebied en zijn er duidelijke kansen. In dit hoofdstuk volgt een uiteenzetting hiervan.

3.1 Knelpunten

Verhoging capaciteit waterberging

In 2012 is De Onlanden ingericht als waterbergingsgebied, voornamelijk om de stad Groningen tijdens overvloedige regenval te kunnen ontzien. Het is duidelijk dat deze inrichting tot een uniek natuurgebied heeft geleid. De afgelopen periode was er een goede balans tussen de natuurfunctie en de veiligheidsfunctie. Vanuit de klimaatopgave heeft het Waterschap Noorderzijlvest een opgave om de bergingscapaciteit te verhogen. Er wordt hierbij ook bestudeerd hoe deze verhoging in het stroomgebied van het Peizer- en Eelderdiep vorm kan krijgen. Sommige dieren en planten kunnen niet tegen overstroming en verhoging van de peilen, wat dus nadelig zal kunnen uitpakken voor de natuurfunctie.

Afnemende boerenlandvogels in de hooilanden

Naast grootschalig moeras herbergt De Onlanden ook delen waar het cultuurhistorisch landschap goed zichtbaar is. Dit open en weidse veenweidelandschap met zijn oude verkavelingspatronen is met name aanwezig in de Weeringsbroeken, ten noorden van Roderwolde en in polder Vredewold aan de noordkant van het Leekstermeer. Deze herbergen nog natuurwaarden die passen bij deze weidse natte hooilanden. Denk bijvoorbeeld aan de internationaal bedreigde soorten zoals grutto, wulp, veldleeuwerik, tureluur en kievit. In lijn met de landelijke trends nemen deze soorten in al deze gebieden de afgelopen jaren echter sterk af. Dit beheer is een kostbare activiteit; in natte zomers is het maaien en afvoeren uiterst moeizaam en moet er gespecialiseerd materieel ingezet worden. In polder Vredewold is de keuze gemaakt om het natte veenweidelandschap, waarin ruimte is voor weidevogels en kwartelkoning, maar ook voor andere fauna en vegetaties, te behouden. In de polders ten noorden van Roderwolde, die buiten het waterbergingsgebied liggen, wordt ingezet op floristische waarden. Hierop kunnen de weidevogels 'meeliften', al zijn ook hier de trends helaas dalend.

Specifiek in de Weeringsbroeken blijft ook de plantenrijkdom in de hooilanden achter vanwege de aanwezigheid van geërodeerd leem in de bodem, waardoor kwelwater het maaiveld niet kan bereiken. Hierdoor leidt het dure en intensieve beheer hier niet tot een grote rijkdom aan planten- en vogelsoorten. Het veen ligt hier een groot deel van het jaar droog. Het verzuurt en klinkt in, waardoor het gebied lager en daardoor steeds natter wordt. Steeds meer ontstaan er twijfels of het intensieve en

Krabbenscheer

Met haar soms massale aanwezigheid in sloten en besloten wateren is krabbenscheer een opvallende verschijning in De Onlanden. De soort groeit in ondiepe, rustige wateren met een vrij voedselrijk milieu. In De Onlanden zijn de grootste concentraties aanwezig in de Lettelberterpetten, de Broekenweering en in het omgelegde Eelderdiep. De afgelopen jaren is krabbenscheer in De Onlanden toegenomen als gevolg van een verbeterde waterkwaliteit en het stopzetten van het intensieve slootbeheer. Door haar massale aanwezigheid vormt krabbenscheer structuren waarop andere plantensoorten kunnen voortbouwen. Op deze wijze draagt zij in ondiepe wateren bij aan het verlanden daarvan. Omdat de krabbenscheer in zo'n verlandingsproces uiteindelijk het veld ruimt, is het voor het behoud van deze vegetatie van belang om sloten met veel krabbenscheer met enige regelmaat gefaseerd te schonen. Opvallend in krabbenscheerdominanties is dat het water in de rozetten van krabbenscheerplanten vaak helder is en weinig andere waterplanten bevat. Vermoedelijk neemt deze plant zoveel voedingsstoffen op dat zij daarmee haar directe omgeving voedselarmer maakt en daarmee vrijhoudt van algengroei. Door de stekelige bladeren blijven dichte krabbenscheervelden gevrijwaard van vissen. Daarom verblijven hierin veel kleine waterdieren. Van de diersoorten die van krabbenscheer afhankelijk zijn, is de groene glazenmaker de meest opvallende. Deze libellensoort legt haar eitjes vrijwel uitsluitend in krabbenscheervelden en is door haar groene kleur daarbij goed gecamoufleerd. De larve leeft vervolgens twee tot drie jaar tussen de krabbenscheren voordat deze een libel wordt.

Afbeelding 13 (links): eileggend vrouwtje van de groene glazenmaker in een krabbenscheervegetatie (Michiel van Kerkvoorde). Afbeelding 14 (rechts): verlandende sloot met krabbenscheer nabij het Eelderdiep (Evert-Jan Slot).

kostbare beheer hier het komende decennium volgehouden kan worden. Zeker gezien de successen van moerasvogels in de hooilanden die in 2012 omgevormd zijn naar moeras. De vraag is waar de boerenlandvogels dan naartoe moeten, aangezien in agrarische graslanden rondom De Onlanden ook geen ruimte is vanwege de intensieve landbouw. Hierdoor wordt de grens tussen De Onlanden en het omringende gebied steeds harder.

In stand houden cultuurhistorische waarden

In het vorige hoofdstuk is al duidelijk geworden dat er unieke, cultuurhistorische waarden in De Onlanden aanwezig zijn in de vorm van huisplaatsen en een oude verkavelingsstructuur. Een duidelijke 'hotspot' vormt het Rijksmonument in de Peizerweering en de aangrenzende Weeringsbroeken. Het behoud van de huisplaatsen in dit gebied vraagt gericht maaibeheer om de vorming van riet en opslag tegen te gaan. De wortels hiervan tasten de structuur van de huisplaatsen aan.

Zoals in de vorige paragraaf is geschetst, is het beheer juist in de Weeringsbroeken problematisch en kostbaar vanwege de toenemende natheid en zijn de baten ervan gering door de afnemende weidevogels en de geringe botanische waarde door het ontbreken van grondwaterinvloed. Dit beheer is op termijn dan ook niet vol te houden. Een omzetting van het gebied naar moeras zou een logisch vervolg zijn, zeker gezien de successen die hiermee behaald zijn. Dit zal echter ten koste kunnen gaan van de kwaliteit van de huisplaatsen. Hierin zullen keuzes gemaakt moeten worden.

Een bijkomend probleem is de geringe maar wel gestage bodemdaling in de Peizermaden van circa één centimeter per drie jaar als gevolg van veenoxidatie en gaswinning, waardoor het gebied steeds natter zal blijven. Ook dit proces zal op den duur het beheer van de huisplaatsen erg lastig gaan maken.

Invasieve exotische oeverplanten

In Nederland zijn enkele uitheemse plantensoorten aanwezig die zich invasief gedragen, dat wil zeggen dat ze zich snel vermeerderen en andere plantensoorten kunnen verdringen of overwoekeren. Een bekend voorbeeld is de Japanse duizendknoop, die zich snel kan uitbreiden en opnieuw opduikt wanneer het wortelstelsel niet volledig is verwijderd. In Nederland komen oeverplanten voor die zich op identieke wijze gedragen. Dit zijn bijvoorbeeld grote waternavel, waterteunisbloemen en watercrassula. Vanuit de oever verspreiden deze soorten zich snel over de watergang en bedekken deze geheel. Hierbij overwoekeren ze andere waterplanten en blokkeren door hun massale voorkomen het zonlicht, zodat het zuurstofgehalte van het water afneemt. Deze soorten zijn hiertoe in staat doordat ze hier niet van nature voorkomen en daardoor geen natuurlijke vijanden hebben. Bestrijding is alleen mogelijk wanneer de plant geheel, dus inclusief alle wortels, wordt verwijderd. Gebeurt dit niet, dan vestigt deze zich weer opnieuw. Het spreekt voor zich dat het geheel verwijderen van dergelijke soorten in een moeilijk toegankelijk moerassysteem als De Onlanden onmogelijk is. Van de genoemde invasieve oeverplanten zijn grote waternavel en waterteunisbloem in De Onlanden aanwezig. Grote waternavel komt voornamelijk voor ten westen van de Hooiweg in het Leekstermeergebied en wordt hier zo goed als mogelijk bestreden, zeker in watergangen met veel krabbenscheer (zie kader). Watercrassula en de eveneens invasieve oever- en waterplanten waterhyacint, moeraslantaarn en waterwaaier zijn er nog niet vastgesteld, maar op termijn wel te verwachten. De vrees is dat regelmatige hoge overstromingen de vestiging en verspreiding van deze soorten in De Onlanden zal bevorderen. Er zal een strategie opgesteld moeten worden over hoe om te gaan met dergelijke invasieve oeverplanten, waarbij monitoring en (financiële) samenwerking tussen terreinbeheerders, overheden en waterschap cruciaal zullen zijn.

Faunapassages

De Onlanden is een groot gebied, maar is ook onderdeel van een keten van moerasgebieden, zoals in de inleiding al is beschreven. Om deze positie voluit te benutten, zijn goede verbindingen voor diersoorten tussen deze gebieden noodzakelijk. Omdat De Onlanden recent is ingericht als moerasgebied, zijn dergelijke verbindingen nog niet op orde. Vooral in de verbinding met het Drentse Aa-gebied en het opheffen van de barrière die de rijksweg A28 vormt, is een slag te maken. Van goede faunaverbindingen tussen de gebieden van de Veengordel en daarbuiten zal bijvoorbeeld de bever kunnen profiteren, een soort die in het rijke faunabestand van De Onlanden nog ontbreekt.

Afbeelding 15: De bever, toekomstige gast van een robuust en aaneengesloten moerasgebied (beeldarchieven NM)

Recreatie

Met de inrichting van De Onlanden als waterbergingsgebied is in korte tijd een uniek natuurgebied ontstaan met hoge natuurwaarden. Het gebied trekt daardoor steeds meer natuurliefhebbers, rustzoekers en andere recreanten, ook gezien de ligging ten opzichte van stad en dorpen. Door de recente inrichting van De Onlanden en deze snelle ontwikkelingen is er onvoldoende tijd/bewustzijn geweest om een duidelijke visie op de recreatie te vormen: hoe willen we de recreanten sturen, waar zijn de toegangspoorten tot het gebied en hoe richten we die in, welke rol spelen de dorpen rond De Onlanden hierin, waar willen we rust in het gebied hebben? Dergelijke vragen waren nog onvoldoende beantwoord en met voorliggende visie wordt de richting voor de recreatie in De Onlanden uiteengezet.

Gezien de ligging van De Onlanden en het gegeven dat natuur en rust belangrijke kernkwaliteiten zijn, is het van belang om de recreatieve ontwikkeling op grotere schaal te aanschouwen. Vanuit de samenwerking Regio Groningen-Assen is dit reeds opgepakt. Vanuit een recent opgestelde Samenwerkingsagenda Paterswoldsemeer – Onlanden wordt gesteld dat het landschap ten zuidwesten van de stad Groningen (Onlanden, Paterswoldsemeer en omgeving) grote kansen biedt voor de vrijetijdseconomie. Stad en regio kunnen hier meer voor elkaar betekenen: liggend op het grensvlak van twee provincies en vijf gemeentes vraagt dit gebied om regionale samenwerking. Regio Groningen-Assen heeft hier veel in geïnvesteerd, in een grote verscheidenheid aan projecten. Toch zijn er nog belangrijke stappen te zetten. Het gebied is relatief onbekend, het recreatieve aanbod kan beter, verbindingen ontbreken soms, de waterkwaliteit is matig en de branding van het gebied moet effectiever, aldus de Samenwerkingsagenda. Veel partijen zijn los van elkaar goed bezig met verbeteringen, maar de samenhang in hun acties en een langetermijnperspectief ontbreken, is

daarbij geconstateerd. Om kansen in de volle breedte te kunnen benutten en andere middelen aan te kunnen trekken, is een gezamenlijke aanpak nodig waar alle partijen aan bijdragen. Tegelijkertijd is gesteld dat het gebied ook kwetsbaar is wegens de diverse, belangrijke natuur- en landschappelijke waarden. Met een toenemende recreatieve druk vanuit de stad en omliggende dorpen is het zinvol in gezamenlijkheid na te denken over het gebruik van het gebied. De verspreiding van recreanten is namelijk goed te sturen via het aanbod aan attracties en routes. Daarom zijn de deelgebieden gepositioneerd op basis van de doelgroepen. De Onlanden is daarbij gepositioneerd voor gezinnen uit de stad (De Onlanderij en uitkijktoren) en natuurliefhebbers. De opdeling ten opzichte van de andere deelgebieden is als volgt:

- Kardinge: sporters
- Roegwold: natuurliefhebbers
- Hondsrug/Zuidlaardermeergebied: senioren en fietsfanaten
- Paterswoldsemeer: gezinnen (strand Hoornse Plas), surfers (zijde van Haren), senioren (Scandinavisch dorp) en yuppen (nabijgelegen horeca)
- Landgoederenzones (o.a. Nienoord): wandelaars en cultuur/erfgoed geïnteresseerden
- Deel Haren en Tynaarlo: gegoede burgerij, yuppen (horeca)
- Deel Noordenveld: sportieve fietsers (richting de rest van Drenthe), wandelaars, steppers, hardlopers, atb'ers, racefietsers
- Deel Leek: gezinnen (Nienoord), scharnierpunt voor het zuidelijk Westerkwartier.

Gedurende de uitwerking van voorliggende visie is geconstateerd dat voor De Onlanden de behoefte bestaat van een vervolgonderzoek, om o.a. voor het gebied ten zuiden van De Onlanden meer inzicht te krijgen in de recreatieve koppeling met de aangrenzende dorpen. Ook de recente ontwikkelingen rondom Leekstermeer en Nienoord vragen om een grensoverschrijdende recreatievisie, wat aansluit bij een nadere detaillering en invulling van de Samenwerkingsagenda Paterswoldsemeer – Onlanden.

Klimaatverandering
De verandering van het klimaat is een actueel onderwerp en zal dit ook de komende decennia zijn. De opwarming van de Aarde zal leiden tot hogere temperaturen, nattere winters, heftigere buien en een verhoogde kans op droge zomers (website KNMI.nl). Uiteraard is De Onlanden als waterbergingsgebied ingericht om de gevolgen van vooral de natte winters en neerslagpieken in het zomerhalfjaar te kunnen opvangen. Desondanks kunnen de gevolgen van zowel neerslagpieken als droge zomers groot zijn voor de natuurwaarden in het gebied en dan met name de flanken. Hierop zal dan ook geanticipeerd moeten worden.

Stikstofdepositie
In De Onlanden komen trilvenen en schraallanden voor die vanwege hun schrale milieu gevoelig zijn voor verhoogde stikstofwaarden. Door de structureel hoge stikstofdepositie in het gebied staat het behoud van deze natuur onder druk en is het beheer lastiger en duurder.

Waterkwaliteit
De Onlanden worden gevoed door de beeksystemen Eelderdiep en Peizerdiep. De waterkwaliteit van deze beken is bepalend voor de natuur die zich ontwikkelt. De gewasbeschermingsmiddelen en meststoffen die bovenstrooms in het water terecht komen, stromen vervolgens naar De Onlanden. De natuur in De Onlanden is dus gebaat bij schoon water.

3.2 Kansen

Schaal van het gebied gebruiken
Met zijn 3000 hectare is De Onlanden een robuust natuurgebied, waarbij het moerasdeel een zelfregulerend systeem vormt met water als enige

sturende factor. Een dergelijk gebied is uniek in Nederland en van internationale allure. Nergens in Nederland bestaat zo'n groot en aaneengesloten jong moerasgebied waarbij de natuurlijke processen leidend kunnen zijn voor de verdere ontwikkeling. Deze mogelijkheid willen we benutten. Het biedt de mogelijkheid om te observeren en processen hun gang te laten gaan, ook als deze lokaal niet tot het gewenste beeld leiden. Juist door zijn omvang zal het gebied in staat zijn dit op te vangen. Het kan een unieke variatie opleveren die niet tot lagere natuurwaarden hoeft te leiden, eerder tot verplaatsing van natuurwaarden binnen het gebied en nieuwe mogelijkheden voor flora en fauna.

Beheren met water

De omvang van het moerasgebied en de natuurlijke waterfluctuaties bieden de kans om het water als beheermaatregel in te zetten. Door langdurige overstromingen wordt de successie in het gebied vertraagd of zelfs teruggezet. Hierdoor blijven jonge moerasstadia in het gebied behouden, waarbij de omvang met de jaren kan wisselen. Zo blijven ook de aan jonge moerasstadia gekoppelde natuurwaarden, zoals ralachtigen (kleinst waterhoen, porseleinhoen), behouden. Droogval kan daarentegen weer zorgen voor uitbreiding van riet en andere vegetaties.

Vergroting van De Onlanden

Nu de klimaatopgave vraagt om een verhoging van de bergingscapaciteit, is er de kans om het waterbergingsgebied in De Onlanden uit te breiden. Dit kan door gebieden hiervoor aan te kopen en in te richten. We weten dat de functies waterberging en natuur prima samen kunnen gaan, dat hebben De Onlanden wel laten zien! Door de uitbreiding van de waterberging op deze wijze in te richten, blijven de natuurwaarden op de flanken behouden en kunnen er fraaie overgangen van de flanken naar het waterbergingsgebied gecreëerd worden.

Versterken Peizerwoud

Ten noordoosten van Peize lag vroeger een bosrijke omgeving. Op oude kaarten, bijvoorbeeld die van rond 1900 [zie figuur 12], zijn deze nog goed te zien. In latere jaren zijn deze bossen omgezet naar landbouwgrond en houtwallen. Deze bossen bestonden vooral uit elzen, het zogenaamde Elzenbroekbos. Dit waren natte bossen op plekken die onder invloed stonden van basenrijk grondwater. Juist door deze kwel en de doornatte omstandigheden waren deze locaties lange tijd ongeschikt als landbouwgrond. Hierdoor ontstond bos, wat zich lange tijd heeft kunnen handhaven. De natuurwaarde van dergelijke broekbossen is groot en uniek; niet alleen voor planten- en diersoorten, ook sommige paddenstoelen en mossoorten komen alleen in deze bossen voor. Het bostype is zowel nationaal als internationaal zeldzaam. De locatie van het Peizerwoud was extra bijzonder door de aanwezigheid van klei, veen en basenrijk grondwater. Hierdoor waren deze bossen erg soortenrijk.
Nu de waterkwaliteit op de flanken de laatste jaren is verbeterd, doet zich de kans voor om op beperkte schaal dergelijke bossen op deze locatie te herstellen.

Figuur 12: kaart van de situatie rond het jaar 1900 met omcirkeld de houtsingels en boskernen. Bron: www.topotijdreis.nl

Verbetering hooilanden

In De Onlanden komt op diverse locaties kwelwater aan de oppervlakte. Dankzij dit basenrijke grondwater komen er tal van bijzondere soorten

voor. Helaas kan dit mooie grondwater niet overal in de wortelzone van de planten komen. Dit speelt met name in het Elsburger Onland, op de flank van Peize, en in polder Vredewold. Hier is een herstel van het lokale grondwatersysteem nodig. Dit kan door het dempen van sloten en het plaggen van hooilanden. De soortenrijkdom van hooilanden kan verhoogd worden door het intensiveren van het verschralingsbeheer, het inbrengen van soortenrijk maaisel en gefaseerd maaien en begrazen.

Cultuurhistorische waarden: behouden, versterken en uitdragen
Sinds de herinrichting van De Onlanden in 2012 is vooral de nadruk gelegd op de natuurwaarden in het gebied en het succesverhaal van de moerassoorten. Het belang van de huisplaatsen en de landelijk zeer waardevolle positie die De Onlanden hierin inneemt, is echter eveneens groot en maakt De Onlanden uniek. Deze bewoningsgeschiedenis, die met veel moeite tot stand is gekomen, vormt samen met de nu aanwezige natuurwaarden een nieuwe dimensie in de verhalen die over De Onlanden verteld kunnen en ook moeten worden. Nu het belang duidelijk is, is de noodzaak ook duidelijk om gerichte maatregelen te (blijven) treffen om de cultuurhistorische waarden die buiten het moerasgebied liggen te behouden en te versterken, en het unieke verhaal kenbaar en beleefbaar te maken. Bij versterken kan gedacht worden aan herstel van struweelhagen, houtsingels, akkers en veentjes.

Zonering recreatie voor de rust en gezamenlijke uitstraling
Het wordt steeds duidelijker waar zich in De Onlanden de meest kwetsbare natuurwaarden bevinden. Daarmee is ook duidelijk waar het handhaven van rust in het gebied gewenst is en op welke locaties de bezoekers ook in het gebied, dus niet alleen vanaf de rand, van de natuur kunnen genieten. Door met een helicopterview naar het gebied te kijken, kan De Onlanden gezoneerd worden en ligt er de kans om de rust in het gebied te vergroten zonder dat dit ten koste gaat van de natuurbeleving. Hiervan profiteren dus niet alleen de kwetsbare planten en dieren, maar ook de bezoekers.

Deze gezamenlijke natuurvisie zal voor de verschillende terrein beherende instanties het vertrekpunt zijn voor een gezamenlijke recreatievisie, om die eveneens gezamenlijk uit te dragen. Daarmee ontstaat de mogelijkheid tot een eenduidige, dat wil zeggen niet versnipperde, uitstraling. Hierdoor zal het voor de bezoekers in één oogopslag duidelijk zijn welke recreatiemogelijkheden in De Onlanden aanwezig zijn.

Natuurinclusieve landbouw
Duurzame landbouw in de gebieden rond en vooral ten zuiden van De Onlanden, in de bovenloop van de beken die het gebied voeden, biedt kansen om de waterkwaliteit in De Onlanden te verbeteren en boerenlandvogels een broedgebied te geven. Bovendien zal de grens tussen De Onlanden en het omringende gebied hierdoor vervagen. De terreinbeheerders in De Onlanden zijn bereid om dit samen met omringende agrarische ondernemers op te pakken en natuurinclusieve landbouw te stimuleren en te realiseren.

Vergroten Biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw
Biodiversiteit behouden lukt niet met de natuur alleen. Natuurorganisaties zetten daarom in op het vergroten van het areaal aan natuur en het vergroten van de biodiversiteit op het boerenland. Dit is een complexe opgave, waarbij het de uitdaging is om samen met de landbouwsector op te trekken. Dat is niet nieuw. Op meerdere fronten werken de natuurorganisaties al samen.
De natuurorganisaties willen graag de samenwerking intensiveren, om met elkaar na te denken over nieuwe bedrijfsmodellen waarin landbouw, natuur en behoud van biodiversiteit hand in hand gaan.
Het realiseren van natuurinclusieve landbouw is dan ook een belangrijk speerpunt voor de komende jaren, zo ook voor De Onlanden. Dit, met de focus op aanliggende landbouwgronden en de delen van het natuurgebied met landbouwkundig (mede)gebruik.

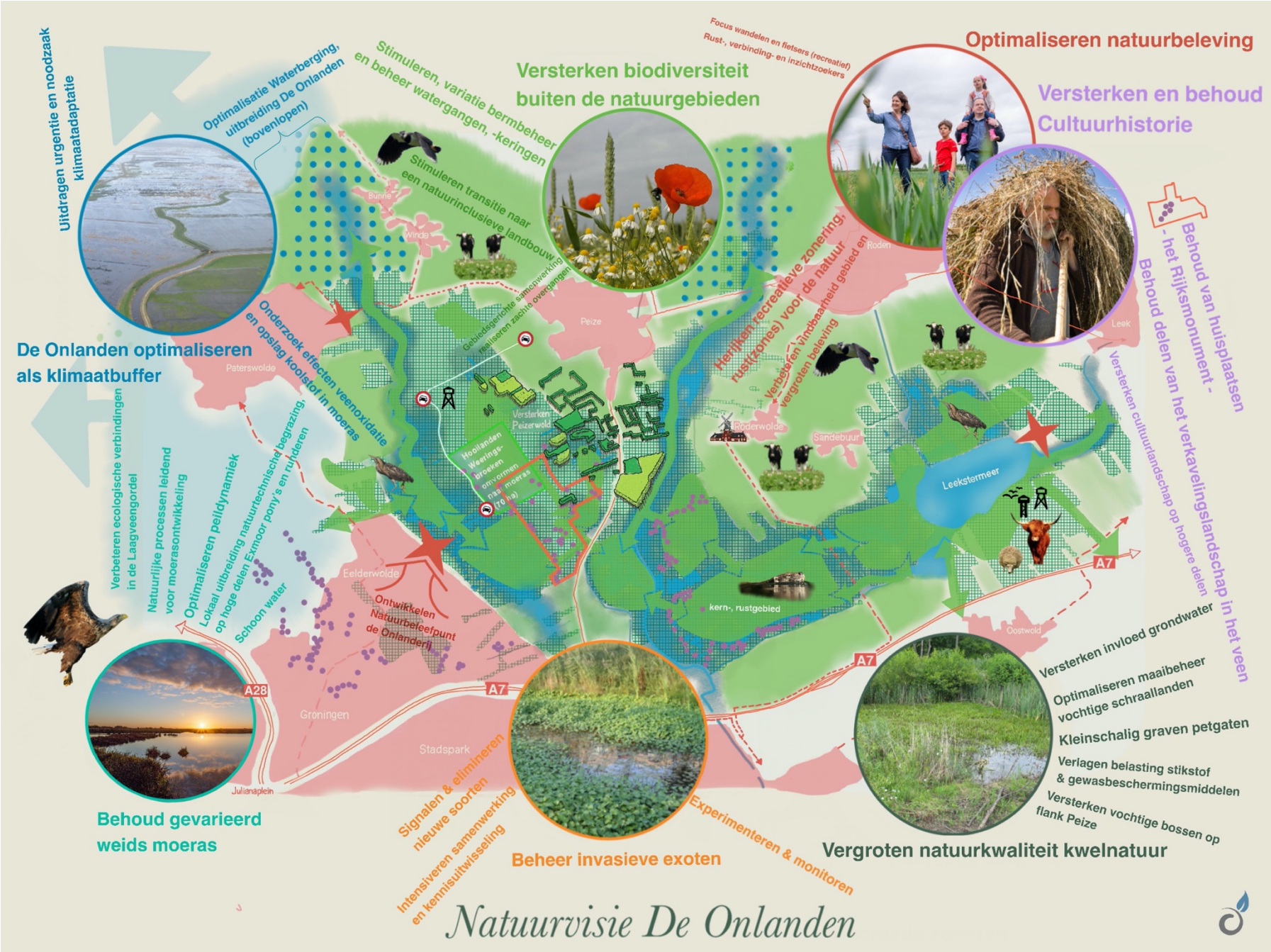

Figuur 13: ondersteunende visiekaart

4. Visie

Afbeelding 16, Bolmert (Rudy Offereins)

4.1. Streefbeelden en doelen: De Onlanden in 2038

De Onlanden is een aaneengesloten, weids en dynamisch moerasgebied met een grote variatie in open water, moeras, bloemrijke flanken en verspreide elzenbossen. De Onlanden is een belangrijke schakel in de laagveengordel, die van west naar oost de natte gebieden in het Groninger Westerkwartier verbindt met de grote moerasgebieden van Midden-Groningen. Deze laagveengordel functioneert als een samenhangend moeraslandschap, waartussen diersoorten als otter, bever en ringslang zich vrijelijk kunnen bewegen. Tegelijkertijd zijn de natuurgebieden tussen het Fochteloërveen en het Lauwersmeer via waterverbindingen van zuid naar noord aaneengeschakeld tot een groot levenskrachtig en samenhangende hydrologisch systeem.

Moeras

Het moeras in De Onlanden vormt een uniek robuust systeem van internationale allure. Het door het gebied stromende beekwater is dé sturende factor voor het beheer. De dynamiek van het water stuurt de natuurlijke ontwikkeling, niet het sporadische, actieve beheer. Het moeras is een mix van open water, diverse (jonge) moerasstadia, rietvelden en slechts her en der wilgenstruweel en moerasbos.

Bijzondere, aan moeras gebonden vogels en zoogdieren zijn volop aanwezig. Voor veel soorten herbergt het moeras in De Onlanden een landelijke sleutelpopulatie. Door de goede faunaverbindingen met de omliggende natuurgebieden hebben de bever en de ringslang zich permanent in het gebied kunnen vestigen. Dankzij omvangrijke, stille kernen is er genoeg rustgebied voor kwetsbare diersoorten.

Flanken

De zuidranden van De Onlanden vormen een fraai cultuurlandschap met een afwisseling van natte, bloemrijke schraallanden, verlandende petgaten en verspreide, natte broekbossen. Landschappelijk gezien is er een afwisseling tussen besloten en open gebieden. De flanken vormen een groeiplaats van zeldzame, aan basisch grondwater gebonden plantensoorten en is een brongebied voor zeldzame insectensoorten. Naar het zuiden zijn er fraaie overgangen naar landbouwgebieden waar een duurzame bedrijfsvoering wordt toegepast. Door diverse vormen van beheer zijn er afwisselingen van bloemrijke graslanden en ruigtes aanwezig. Het gebied herbergt een rijke populatie aan boerenlandvogels, zoals veldleeuwerik, kievit, wulp, graspieper, steenuil en geelgors.

Afbeelding 17: Verlandende petgaten, kruidenrijke schraallanden en struweel op de zuidelijke flank van De Onlanden. (Evert-Jan Slot)

Cultuurhistorie
Het cultuurlandschap in de Peizerweering vormt een refugium voor de huisplaatsen in De Onlanden. Het beheer is erop toegespitst om de huisplaatsen hier te behouden. In de overige hooilanden is de cultuurhistorische waarde, in de vorm van de oude verkavelingsstructuur en landschapselementen, nog goed zichtbaar en versterkt. Het verhaal van de lange bewoningsgeschiedenis van De Onlanden en de eeuwige strijd met het water wordt breed uitgedragen aan bezoekers. Verspreid in het gebied en bij de entrees staan informatieborden waar dit verhaal wordt verteld.

Recreatie
De Onlanden is bij uitstek een gebied waar je aan de rand van de stad toch een wilderniservaring kunt hebben. Het gebied trekt dan ook vooral natuurgenieters, rustzoekers en mensen die op zoek zijn naar het verhaal achter een gebied. Volgens de systematiek van de leefstijlvinder zijn dit de rust-, verbindings- en inzichtzoekers. Voor bezoekers is De Onlanden uitstekend beleefbaar vanaf de bestaande structuren; deze zijn minimaal uitgebreid ten opzichte van 18 jaar geleden. Het gebied heeft duidelijke entrees en via de fiets-, wandel- en kanomogelijkheden hebben bezoekers het gevoel er middenin te staan. Natuurbeleefpunten op slimme locaties versterken het gevoel omringd te zijn door natuur. Door een duidelijke zonering zijn er voor dieren omvangrijke, rustige gebieden.

Een centrale website en een app bieden uitgebreide informatie over de recreatieve mogelijkheden. De gelaagde geschiedenis van De Onlanden wordt verteld via informatieborden, apps en speelmogelijkheden bij Toegangspoort De Onlanden.

4.2 Betekenis per thema

4.2.3. Betekening voor het moeras

Water als sturende factor
In het moeras zal in de komende 18 jaar niet of beperkt ingegrepen worden met machines. De dynamiek van het water uit de twee beken, dat op zijn beurt vooral gestuurd wordt door neerslag, zal de natuurlijke ontwikkelingen bepalen. Het huidige aantal peilgebieden blijft dan ook gehandhaafd. De nadruk zal de komende visieperiode liggen op meebuigen met de ontwikkelingen, observeren en registreren wat er gebeurt, en ervan leren.

In de dynamiek van het water is een vast, jaarlijks patroon zichtbaar: na een natte periode in de winter en het vroege voorjaar, waarin grote delen van het moeras onder water staan, volgt een geleidelijke afstroming van het water richting Lauwersmeer. Hierbij valt het gebied doorgaans laat in het voorjaar droog. ’s Zomers zorgt verdamping voor verder droogvallende slikken. Opslag van wilgen en elzen krijgt door de hoge voorjaarswaterstand in grote delen van het gebied vrijwel geen voet aan de grond. Sinds de inrichting in 2012 is het aandeel opslag in De Onlanden slechts langzaam toegenomen en het is de verwachting dat struweel- en bosvorming de komende 18 jaar eveneens langzaam zal verlopen. Het waarborgen van het kenmerkende, open landschap van De Onlanden blijft echter voorop staan, zodat zal worden ingegrepen wanneer bos en struweel sneller toeneemt en meer dan 10% van de oppervlakte uitmaakt.

Door de zeer natte omstandigheden in het begin van het groeiseizoen, verlopen ook overige vegetatieontwikkelingen in het gebied traag. Bij langdurige overstroming wordt de successie van het moeras soms zelfs teruggezet. Allerlei (jonge) moerasstadia blijven daardoor aanwezig en verschuiven onder invloed van de wisselende, jaarlijkse overstromingsduur door het gebied. Daarnaast zorgen grazende ganzen ervoor dat pitrus- en rietvelden lokaal verdwijnen of kort gehouden worden. Ook processen als verlanding krijgen volop de ruimte. Door deze natuurlijke processen is actief beheer om hetzelfde te bewerkstelligen niet nodig en kan een gebied ter grootte van enkele honderden hectares met rust worden gelaten. Dit is een unicum in Nederland, waar beheer- en inrichtingsmaatregelen doorgaans noodzakelijk zijn om successie van vegetaties te vertragen, te stoppen of terug te zetten.

Rustgebieden en verbindingen voor fauna

Diersoorten als otter en waterspitsmuis en in de toekomst ook bever gedijen uitstekend in De Onlanden vanwege de uitgestrektheid van het gebied en de relatieve rust in de kernen. Deze rustgebieden (zie figuur 14) worden de komende periode gewaarborgd en uitgebreid door de mogelijkheden van verstoring te minimaliseren. Dit vergt een duidelijke(r) zonering van de recreatie.

Er wordt ingezet op verbetering van de uitwisselingsmogelijkheden voor deze diersoorten met de omringende natuurgebieden, vooral het Paterswoldsemeer, het Drentse Aa-gebied en het Zuidlaardermeer. Hierbij zal vooral de rijksweg A28 een uitdaging vormen. Bij realisatie van verbindingen is er voor zoogdieren een nat laagveengebied van vele duizenden hectares ter beschikking.

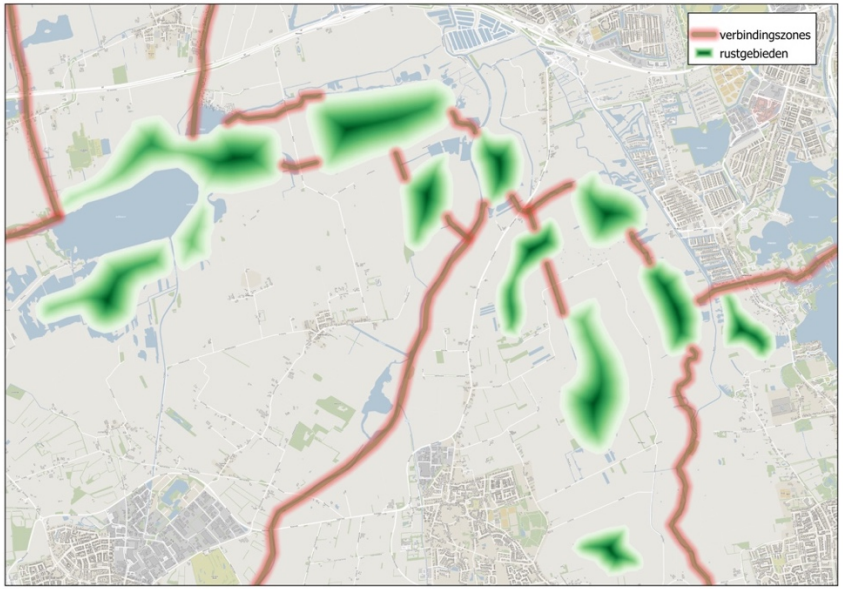

Figuur 14: verbindingszones en rustgebieden

Cultuurhistorie

Door de afwezigheid van beheer zullen kenmerken van het oude cultuurlandschap in het moeras – met de aanwezige huisplaatsen en het verkavelingspatroon- in de loop van de tijd vervagen en opgaan in het grote geheel.

Invasieve oeverplanten
Het volledig elimineren van invasieve, exotische oeverplanten als waterteunisbloem en grote waternavel, is niet realistisch. Daarvoor is het moeras in De Onlanden te ontoegankelijk, zijn deze soorten te hardnekkig en zijn buitenproportionele investeringen noodzakelijk. Hooguit zullen deze lokaal bestreden worden waar ze natuurwaarden zoals krabbenscheervelden bedreigen. De strategie voor de komende periode is maatwerk; de aanwezigheid en aantalsontwikkeling van de diverse soorten wordt jaarlijks door vrijwilligers gevolgd en in gebieden die nu nog gevrijwaard zijn, wordt alles gedaan om dit zo te houden. Naast gebieden die gevrijwaard moeten blijven, kunnen ook geïsoleerde pilotgebieden aangewezen worden waar invasieve oeverplanten hun gang kunnen gaan en waar de resultaten gemonitord kunnen worden. Van de kennis die hiermee opgedaan wordt, kunnen andere gebieden wellicht profiteren. In gezamenlijkheid (terrein beherende instanties, waterschap, gemeenten en provincies) zal er een strategie uitgewerkt moeten worden over wat er minimaal moet gebeuren en wat maatschappelijk aanvaardbare kosten van de bestrijding en monitoring zijn. Gezien het grote risico van te hard oplopende kosten, is samenwerking van zeer groot belang, temeer omdat bestrijding van deze exoten een erg kostbare zaak is.

Voor overige watergebonden exoten als beverrat, Amerikaanse rivierkreeft, wasbeerhond en reuzenbalsemien geldt dat het compleet vrijhouden van De Onlanden niet realistisch is. Wanneer deze tot grote schade leiden, zal ingegrepen worden. Ditzelfde geldt voor landgebonden soorten als Japanse duizendknoop en reuzenbereklauw.

4.2.2 Betekenis voor de flanken en het achterland

Beheer en inrichting
In de graslandgebieden buiten het moeras blijft het beheer op perceelsniveau gehandhaafd zoals dat al vele decennia heeft plaatsgevonden. Naast het behoud van identiteit en eigenheid van het cultuurlandschap, worden hierbij ook nadrukkelijk natuurwaarden gecreëerd en behouden; een verweving van cultuur en natuur.

Het beheer bestaat uit maaien of begrazing. Beide maatregelen vinden extensief plaats. Maaibeheer is effectief om floristische waarden te stimuleren met bijvoorbeeld insecten en broedvogels. Hierbij wordt jaarlijks minimaal één keer gemaaid en wordt het maaisel afgevoerd. Deze relatief dure maatregel wordt ingezet waar de huidige natuurwaarden of potenties daarvoor het hoogst zijn, ook in natte gebieden met beperkte draagkracht. Het maaien gebeurt hier met gespecialiseerd materiaal, zoals een rupsmaaier. Extensieve begrazing met runderen of Exmoorpony’s zal plaats blijven vinden in gebieden waar een lichte verruiging van de vegetatie geen probleem is, bijvoorbeeld in graslanden waar paapjes of kwartelkoningen kunnen broeden.

In enkele gebiedsdelen, namelijk polder Vredewold en Elsburger Onland, is geconstateerd dat basenrijke kwel wel aanwezig is, maar de wortelzone niet bereikt omdat het wordt afgevangen door sloten. Herstel van het lokale grondwatersysteem zal plaatsvinden door sloten te dempen of af te sluiten, of door percelen af te plaggen zodat ze lager komen te liggen. Met het afvoeren van de voedselrijke toplaag is tevens een schraler milieu aanwezig.

Cultuurhistorie
Anders dan in het moeraslandschap blijft de cultuurhistorische geschiedenis op de flanken goed zichtbaar. De verkavelingsstructuur in de vochtige hooilanden blijft in stand en zal vooral op de hogere delen

worden versterkt door het verder accentueren en herstellen van houtsingels. In de natte schraallanden mogen de sloten verlanden, hier zal het verkavelingspatroon iets vervagen. De huisplaatsen zullen, in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, zodanig worden beheerd dat hier geen kwaliteitsverlies optreedt. Dit zal ook zo zijn in de Weeringsbroeken, waar binnen deze visieperiode circa 70 hectare (zie figuur 15) van het hooiland zal worden gekoppeld aan het moerasgebied ten oosten daarvan. Omdat het waterpeil gelijk blijft, zal er een relatief droog moerastype ontstaan, wat naar verwachting zal bijdragen aan de variatie in het gebied. Het reguliere maaibeheer is in dit deel van de Weeringsbroeken in de huidige situatie niet alleen erg duur, maar zal door bodemdaling en extreme weersomstandigheden door klimaatverandering op termijn onmogelijk worden. Ondanks dat het reguliere maaibeheer met de keuze voor moeras zal stoppen, zal alles in het werk worden gesteld om de huisplaatsen zo goed mogelijk te onderhouden, dat wil zeggen: gericht vrijhouden van riet en opslag. Buiten dit gebiedsdeel lift het beheer van de huisplaatsen sowieso mee met het reguliere beheer voor flora en boerenlandvogels.

Boerenlandvogels

Met de inrichting van De Onlanden als waterberging is het areaal aan geschikt broedgebied voor boerenlandvogels (wulp, veldleeuwerik, steenuil, scholekster en kievit) verminderd. Daarom wordt nadrukkelijk gekeken naar de mogelijkheden die de regeling natuurinclusieve landbouw kan bieden in de landbouwgebieden ten zuiden van De Onlanden. Door het aanpassen van het beheer met behoud van een goed inkomen, kunnen deze gebieden als uitvalsbasis dienen voor de boerenlandvogels van De Onlanden. Bovendien vormen deze gebieden het brongebied van het kwelwater dat in de zuidelijke delen van De Onlanden aan de oppervlakte komt. Een extensiever beheer komt daarmee eveneens ten goede aan de kwaliteit van het grondwater. De terreinbeheerders in De Onlanden zijn bereid om dit samen met omringende agrarische ondernemers op te pakken en natuurinclusieve landbouw te stimuleren en te realiseren.

Figuur 15: Toekomstige situatie Weeringsbroeken
(blauwe lijn/vlak = om te vormen tot moeras, rode lijn/vlak = Rijksmonument)

Bosontwikkeling het Peizerwoud

Bij de analyse van de kansen kwam naar voren dat de flank van Peize een lange geschiedenis heeft met broekbossen, maar dat deze uiteindelijk teloor gegaan zijn. Om deze oorspronkelijke natte bossen op de flank van Peize te herstellen, zal ongeveer 30 hectare grasland geleidelijk omgevormd worden naar bos. De om te vormen locaties liggen versnipperd en zijn alle beperkt van omvang. Op nevenstaande kaart [figuur 16] zijn de beoogde boslocaties weergegeven. Ze zijn zo gekozen, dat bestaande boselementen worden versterkt. De bossen worden deels aangeplant, met zwarte els als voornaamste soort, aangevuld met enkele essen. Aan de randen komen struiken zoals gewone vogelkers, Gelderse roos en vuilboom. Deze randzone is erg belangrijk voor insecten en broedende vogels. Op de drogere delen worden zomereiken, zoete kers, meidoorn en hazelaar aangeplant. Onder de elektriciteitsleiding komt geen bos.

Figuur 16: ontwikkeling van het Peizerwoud

4.2.3 Betekenis voor cultuurhistorie

De cultuurhistorische waarden in de hooilanden van De Onlanden zijn minstens zo uniek als de natuurwaarden. De komende 18 jaar heeft het in stand houden en waar nodig herstellen van deze waarden in kerngebieden als Peizerweering, Lettelberterpetten en de hooilanden rondom Roderwolde, maar ook op de hogere zandgronden (De Horst, de Stenhorsten), dan ook een hoge prioriteit. In het permanent natte moerasgebied wordt het algehele beheer, dus ook die van cultuurhistorische waarden, juist losgelaten. Hier zullen de meeste huisplaatsen en de verkavelingsstructuur langzaam vervagen. In de hooilanden om het Groot Waal blijft een aantal huisplaatsen zoveel mogelijk gevrijwaard van opslag. De overige hier voorkomende huisplaatsen en de watergangen worden niet meer beheerd.

Naast het conserveren, kunnen cultuurhistorische waarden ook hersteld worden. Zo zijn bijvoorbeeld in de Lettelberterpetten en in de Broekenweering de afgelopen jaren nieuwe petgaten gegraven, waar zeldzame water- en oeverplanten en libellen van profiteren. Op deze wijze gaat natuurherstel hand in hand met het zichtbaar maken van cultuurhistorie. De komende jaren zullen waar nodig nog meer petgaten gegraven worden op locaties met een verveningsgeschiedenis.

Zo uniek als de cultuurhistorische waarden zijn, zo onzichtbaar zijn ze eveneens voor het publiek. De huisplaatsen vallen in het landschap niet op en ook het belang van de goed bewaard gebleven verkavelingsstructuur zal niet voor iedereen even duidelijk zijn. Het is dan ook zaak deze waarden beleefbaar te maken en het verhaal van de ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van De Onlanden aan de bezoeker te vertellen.

4.2.4 Betekenis voor recreatie

Over 15-20 jaar staat De Onlanden bekend als “de voortuin van Groningen – waar je de drukte van de stad kunt ontvluchten en unieke natuur kunt ervaren”. De Onlanden is en blijft een robuust natuurgebied met unieke en kwetsbare natuurwaarden. De recreatiemogelijkheden worden hierop afgestemd. Gezien het belang van de natuurwaarden en de positionering in het grotere geheel, is de inzet om de huidige – mogelijk autonoom groeiende – bezoekersstromen beter te reguleren. De huidige wegen- en padenstructuur (inclusief de toegankelijke kades) vormen daarvoor de basis - de structuur waarop het gebied toegankelijk en te beleven is. Daarbij is de inzet om de Drentse Dijk en Noorddijk autoluw te maken. Evenementen, in aantal en omvang beperkt, zijn gekoppeld aan de concentratiepunten op de randen van het gebied (o.a. de Onlanderij) en passen bij de gewenste uitstraling. Inzet is om de vindbaarheid te verbeteren en de kwaliteiten van de natuurbeleving te vergroten. Dit zowel offline als online, zodat de unieke cultuurhistorie, de verkavelingspatronen, veenterpen en de recente historie van de waterberging beter zichtbaar en beleefbaar zijn.

Afbeelding 18 De Onlanden bron: beeldarchief Natuurmonumenten

5. Speerpunten beheer en inrichting

De in hoofdstuk 4 omschreven streefbeelden, doelen en toelichting, samen met de input uit de expertmeetings en de informatieavonden, zijn vertaald in een aantal speerpunten. De 7 speerpunten zijn:

1. Behoud van een gevarieerd en weids moeras en leren van de natuur.
2. De Onlanden optimaliseren als klimaatbuffer
3. Beheer invasieve soorten
4. Vergroten natuurkwaliteit kwelnatuur
5. Versterken van de biodiversiteit buiten de natuurgebieden.
6. Versterken en behoud van de cultuurhistorie
7. Optimaliseren van de natuurbeleving

Binnen deze speerpunten zijn een aantal focusgebieden benoemd waar de komende jaren op wordt ingezet. Ook zijn de mogelijke maatregelen en/of projecten gefromuleerd, om mee aan de slag te gaan.
Deze lijst, tabel is niet uitputtelijk, maar bedoeld om de richting te bepalen. De verdere prioritering, de vertaling en concretisering ervan vindt met afzonderlijke beheerplannen plaats op het niveau van de van de terrein beherende organisaties en behoeft nog nadere afstemming met in de tabellen aangegeven partijen.

Speerpunt	Met focus op	P	Mogelijke maatregelen, projecten	P	Betrokkenheid
Behoud van een gevarieerd en weids moeras en leren van de natuur	Verbeteren ecologische verbindingen in de Laagveengordel	1	Monitoren wegslachtoffers en signaleren knelpunten	1	TBO's, RWS, provincie, Gemeenten
			Verkennen en realiseren van faunapassages in de natuurgebieden Paterswoldsemeer, Het Drenthe Aa-gebied en Zuidlaardermeer.	2	TBO's, provincies, RWS, gemeenten.
	Natuurlijke processen zijn leidend voor de moerasontwikkeling.	2	Uitbreiden van het moeras door het ontwikkelen van moeras in de Weeringsbroeken. In eerste instantie zonder inrichtingsmaatregelen en na 6 jaar evalueren.	2	Natuurmonumenten
			Verdieping en leren van de situatie waarbij natuurlijke processen de sturende factor zijn in plaats van beheer-, en inrichtingsmaatregelen	1	TBO's en waterschap
	Optimaliseren peildynamiek	1	Verkennen van de mogelijkheden voor meer peilfluctuaties rondom het Leekstermeer.	1	Staatsbosbeheer, waterschap
			Verkennen mogelijkheden om de gewenste structuurvariatie te behouden doormiddel van periodieke hele hoge of hele lage waterstanden (reset)	1	TBO's en waterschap
	Gaan voor schoon water met een lagere belasting aan nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen	2	Maatregelen uitwerken gericht op realiseren van een lagere belasting van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen	3	TBO's en waterschap
			Monitoring van ingelaten water	1	TBO's
	Lokaal geleidelijke uitbreiding natuurtechnische begrazing en op de hoge gebiedsdelen in het moeras begrazen met Exmoor Pony's en runderen	2	Uitbreiden kudde Exmoorpony's	2	Natuurmonumenten
			Begrazing in compartimenten na 6 jaar evalueren en bespreken voor- en nadelen integrale begrazing	1	Natuurmonumenten

Speerpunt	Met focus op	P	Mogelijke maatregelen, projecten	P	Betrokkenheid
De Onlanden optimaliseren als klimaatbuffer	Optimalisatie van de waterberging door uitbreiding oppervlakte van De Onlanden in combinatie met functie natuur	1	Verkenning mogelijkheden (onderzoek) voor uitbreiding van berging oppervlaktewater in de bovenlopen van de beken of grenzend aan De Onlanden.	1	TBO's, waterschap
	Onderzoek naar effecten van o.a. veenoxidatie en opslag koolstof in moeras	2	Onderzoek naar (effecten van) veenoxidatie, wijzigingen maaiveldhoogte en mate van opslag van koolstof.	2	TBO's. waterschap
	Uitdragen urgentie en noodzaak van klimaatadaptie	1	Update van de Waterbergingskaart	1	TBO's
			Verhaal van de waterberging meer voor het voetlicht brengen in combinatie met de bijbehorende, unieke natuurwaarden.	2	TBO's

Speerpunt	Met focus op	P	Mogelijke maatregelen, projecten	P	Betrokkenheid
Beheer invasieve soorten	(Intensiveren) samenwerking en kennisuitwisseling in de aanpak van invasieve exoten.	1	Beheercommissie in het gebied uitbreiden met relevante partijen en invasieve exoten op de agenda zetten, onderdeel laten zijn van het EBO-document.	1	TBO's
			Ontwikkelen van een gezamenlijke strategie in de aanpak van invasieve exoten, inclusief afwegingskader voor maatschappelijk aanvaardbare kosten voor bestrijding en monitoring.	1	TBO's, gemeenten, waterschap, provincies en particulieren.
	Tijdig signaleren en elimineren van vestiging van nieuwe invasieve soorten	1	Werkwijze meenemen in de ontwikkeling van een gezamenlijke strategie in de aanpak van invasieve exoten.	1	TBO's, gemeenten, waterschap, provincies en particulieren.
			Jaarlijkse schouw van de watergangen	1	TBO's, waterschap
			Vrijwilligers up do date houden over ontwikkelingen, (alternatieve) manieren van aanpak en het herkennen van de soorten (reeds bestaand Veldgids Exoten – KNNV).	1	TBO's
	Experimenteren, hoe anders met invasieve exoten om te gaan, met soorten die onmogelijk te elimineren zijn	1	Pilots met geïsoleerde gebieden waar invasieve exoten, soorten reeds voorkomen in de zin van niets doen en (strak) monitoren.	2	TBO's, gemeenten, waterschap, provincies en particulieren.

Speerpunt	Met focus op	P	Mogelijke maatregelen, projecten	P	Betrokkenheid
Vergroten natuurkwaliteit kwelnatuur	Versterken grondwater invloed	1	Slootpatroon en zo nodig greppels in de vochtige hooilanden (N10.02) behouden door periodiek onderhoud. Zodat het overtollige regenwater af kan vloeien.	2	TBO's
			Tegen gaan van bosopslag in de gebiedsdelen Peizerweering, Snegelstukken en Vredewold.	2	TBO's
			Dempen van sloten in het inzijggebied (Het Beeld, Zanddijk en Woudrustlaan)	2	TBO's
			Herstel van het Elsburger Onland door aanpassing van afwatering, het dempen van sloten, het uitbaggeren petgaten en het plaggen van hooilanden.	1	Natuurmonumenten, Provincie, Gemeente Tynaarlo en Stichting Het Elsburger Onland
			Inrichting van nieuwe natuur Stenhorsten Zuid.	1	Natuurmonumenten, Provincie en Prolander
	Optimaliseren maaibeheer vochtige schraallanden	2	Plaggen of verschralingsbeheer toepassen op de percelen die met beheer niet zijn te verbeteren.	2	Natuurmonumenten
			Verhogen aandeel overjarig gras t.b.v. insecten	1	Natuurmonumenten
	Kleinschalig graven van petgaten	2	Graven van nieuwe petgaten op locaties met een verveningsgeschiedenis, ten behoeve van natuurherstel.	2	Groninger Landschap
	Bereiken van een lagere belasting van stikstof en gewasbeschermingsmiddelen	1	Lobby voor een lagere belasting van stikstof en gewasbeschermingsmiddelen	1	TBO's
	Versterken van de vochtige bossen op de flank van Peize	3	Geleidelijk aanplanten van inheemse bomen en struiken of spontaan laten verbossen in het Wold en Dongenbosch	3	Natuurmonumenten

Speerpunt	Met focus op	P	Mogelijke maatregelen, projecten	P	Betrokkenheid
Versterken biodiversiteit buiten de natuurgebieden	Stimuleren verbetering bermbeheer, beheer waterkeringen en watergangen van derden en in en rondom De Onlanden	1	Verbeteren beheer bermen en watergang Omgelegde Eelderdiep en Madijk	1	Natuurmonumenten, Gemeente Tynaarlo en Waterschap
			Verbeteren bermbeheer Eelder- en Peizermaden binnen de waterberging	1	Natuurmonumenten en Gemeente Noordenveld
	Stimuleren transitie naar een natuurinclusieve landbouw	2	Stimuleren van natuurinclusieve landbouw op aangrenzend achterland, ten behoud van de boerenlandvogels en insecten.	1	TBO's
	Gebiedsgerichte samenwerking, gericht op realiseren van zachte overgangen en meer natuurinclusiviteit in het agrarische gebied		Samenwerking projectontwikkelaar Schelfhorst	1	Natuurmonumenten
			Samenwerking met Eijtemaheerd, Hoogeveld en andere aangrenzende boeren, andere grondeigenaren en burger(initiatieven) die met natuurinclusiviteit in het agrarische gebied als de slag willen.	1	TBO's

Speerpunt	Met focus op	P	Mogelijke maatregelen, projecten	P	Betrokkenheid
Versterken en behoud cultuurhistorie	Behoud van huisplaatsen – het Rijksmonument	1	Optimaliseren beheer van het rijksmonument met de huisplaatsen in samenwerking met RCE	1	Natuurmonumenten en RCE
	Behoud delen van het verkavelingslandschap in het veen	2	Behoud verkavelingspatroon in het veen combineren met behoud rijksmonument huisplaatsen (Peizerweering)	2	Natuurmonumenten
			Slootpatroon in de vochtige hooilanden (N10.02) behouden door periodiek onderhoud.	2	Natuurmonumenten
			Tegen gaan van bosopslag in de gebiedsdelen Peizerweering, Snegelstukken en Vredewold.	2	Natuurmonumenten en Groninger Landschap, Hoogeveld
	Versterken cultuurlandschap op de hogere delen van De Onlanden	1	Herstel van houtsingels, struweelhagen en akkers op de Horst en Snegelstukken	2	Natuurmonumenten, Hoogeveld
			Inrichting van kruiden- en faunarijke akkers op oude akkerlocaties.	3	TBO's

Speerpunt	Met focus op	P	Mogelijke maatregelen, projecten	P	Betrokkenheid
Optimaliseren natuurbeleving	Herijking van de recreatieve zonering en Behoud van rust voor de natuur en voor de bezoekers van De Onlanden	1	Aanvullend onderzoek naar doelgroepen, behoeften en bezoekersaantallen.	1	TBO's i.s.m. Regio Groningen-Assen
			Ontwikkelen van Toeristische Overstappunten (TOP's) en hotspots i.s.m. omliggende gemeenten en Samenwerkingsagenda Paterswoldsemeer – Onlanden.	2	Omliggende gemeenten i.s.m. Regio Groningen-Assen en TBO's
			Evalueren van de bestaande kanoroutes met bijbehorende opstapplaatsen.	2	TBO's i.s.m. kanoverenigingen
			Verbeteren van de aansluiting met de dorpen ten zuiden van De Onlanden	1	TBO's i.s.m. dorpsbelangen en gemeente(n)
			Verkennen mogelijkheden afsluiten / autoluw maken van De Onlanden (o.a. Drentse Dijk en Noorddijk)	1	TBO's i.s.m. Gemeente(n)
			Behoud van de rust in de rustgebieden	1	TBO's
	Verbeteren vindbaarheid van het gebied inclusief de recreatieve voorzieningen en het vergroten van de beleving	2	Eenduidig route- en bebordingsplan, eigendom overstijgend en afgestemd op de gebruiker of bezoeker.	2	TBO's i.s.m. Recreatieschap Drenthe, Regio Groningen-Assen
			Ontwikkelen van een ANWB-fietsroute (inclusief beleving open water).	2	TBO's i.s.m. ANWB
			Ontwikkelen van een thematische wandelroute i.c.m. uitrol wandelknooppuntensysteem.	1	TBO's i.s.m. Recreatieschap Drenthe
			Ontwikkelen van een cultuurhistorische en/of kunstroute over het verhaal van de veenterpen, als ook die van de recente geschiedenis, de waterberging en natuur.	1	TBO's i.s.m. waterschap, kunstenaars
			Verhalen uit de streek digitaal ontsluiten	2	TBO's i.s.m. dorpsbelangen, kunstenaar
			Benutten van het unieke van het gebied, het verhaal van de natuurhistorie: de omvang, grootte en dat het gaat om een jong moerasgebied, maakt dat het op Europese schaal een zeer uniek gebied is.	2	TBO's i.s.m. Regio Groningen-Assen, Marketing Drenthe
			Routes door het agrarisch gebied koppelen aan de routes door de natuur. Hierin gezamenlijk optrekken en het verhaal van de landbouw eraan koppelen.	2	TBO's i.s.m. agrariërs, LTO-Noord en eventueel IVN
	Ontwikkeling natuurbeleefpunt de Onlanderij (poort)	1	Ontwikkeling speelnatuur Onlanderij	1	Natuurmonumenten
			Ontwikkeling horeca Onlanderij	1	Natuurmonumenten

Literatuur en bronnen

- Dantuma, R., B. Visch & P. Zaal 2017. Gids voor De Onlanden. Educatief eindwerkstuk natuurgidsencursus. IVN.
- Het Groninger Landschap 2016. Leekstermeergebied Beheerplan 2016-2034.
- Het Drentse Landschap 1999, Beheerpsplan De Kleibosch.
- Loermans, J.A. Inberg, J.H.T., J.M. Reitsma, I. Niemeijer, P.J. de Gier, 2018. Vegetatie- en plantensoortenkartering Onlanden 2017. Staatsbosbeheer projectnummer 976. Bureau Waardenburg Rapportnr. 17-210. Bureau Waardenburg, Culemborg.
- Prolander 2016. Beheerplan Natura 2000 Leekstermeergebied. Ruimte voor vogels. In opdracht van provincie Drenthe.
- University of Groningen 2017. Het Groningse laagveengebied. In opdracht van Natuur- en milieufederatie Groningen.
- Van Boekel, W., J. de Bruin, R. Oosterhuis, A. Pot en A. Hut (2015). De Otter in De Onlanden: ontwikkelingen tot 2015. Stichting Natuurbelang De Onlanden, Roderwolde, rapport 2015/01.
- Van Boekel, W., R. Blaauw, J. de Bruin, R. Oosterhuis en B. Zoer (2018). Broedvogels in De Onlanden in 2018. Stichting Natuurbelang De Onlanden, Roderwolde, rapport 2018/02.
- Van Boekel, W. (2019). De Otter in De Onlanden: ontwikkelingen in 2018. Stichting Natuurbelang De Onlanden, Roderwolde, rapport 2019/01.
- Van der Hut R.M.G., M. Brongers, W. Bijkerk, J. de Fouw 2018. Jonge moerassen in Groningen. Successie en perspectieven. A&W-rapport 2339. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.
- Samenwerkingsagenda Paterswoldsemeer – Onlanden – versie 31 oktober 2018.
- Natuurmonumenten, Enquête Gebiedsvisie Onlanden, maart 2019 SurveyMonkey.

Websites

- KNMI: www.klimaatscenarios.nl/scenarios_samengevat
- Natuur in De Onlanden: www.natuurindeonlanden.nl